

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
Навчально-науковий інститут права та міжнародно-правових відносин
Кафедра історії та теорії держави і права

Кваліфікаційна робота бакалавра

на тему: **ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МЕШКАНЦЯ**
СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МІСТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Виконав: студент навчальної групи ІСТ 22–1
спеціальність 032 «Історія та археологія»

Кацуба Кирило Романович

Керівник: д.і.н., доцент Морозов О.В.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент: Маргулов А.Х., доктор історичних наук,
професор, професор кафедри
міжнародних відносин УМСФ

Дніпро – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. ОСОБЛИВОСТІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОЇ БАЗИ ТА ДЖЕРЕЛ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1 Історіографія дослідження життя середньовічного міста і термінологічний апарат.....	8
1.2 Характеристика джерельної бази дослідження.....	13
1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження.....	16
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНЕ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЖИТТЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МІСТА.....	19
2.1 Торгівля та ринкові відносини.....	19
2.2 Ремісництво та цехова організація.....	22
2.3 Соціальна стратифікація міського населення	26
2.4 Міські податки та фінанси.....	30
2.5 Міграція та зростання міст.....	33
2.6 Праця та зайнятість.....	36
РОЗДІЛ 3. ПОБУТ, КУЛЬТУРА ТА УПРАВЛІННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МІСТА.....	40
3.1 Побут і повсякденне життя містян.....	41
3.2 Гігієна, медицина та епідемії.....	43
3.3 Релігія та церква в міському житті.....	45
3.4 Культура та освіта.....	48
3.5 Міське самоврядування та політичне життя.....	51
3.6 Оборона та безпека міста.....	53
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ... ..	60

АНОТАЦІЯ

Кацуба К. Р. Повсякденне життя мешканця середньовічного міста Західної Європи. Кваліфікаційна робота бакалавра на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2026. 60 с.

У цій кваліфікаційній роботі досліджено соціально-економічні, побутові та культурні аспекти життя мешканців середньовічних міст Західної Європи, проаналізовано особливості міської інфраструктури, цехової організації, торговельних відносин, медицини, гігієни, культури та релігії. У центрі уваги - повсякденні практики, матеріальна культура та ментальні установки міщан, які формували урбаністичний простір епохи.

У першому розділі розкрито теоретико-методологічні засади дослідження, проаналізовано історіографію вивчення середньовічного міста, внесок школи «Анналів» і сучасні підходи. Охарактеризовано джерельну базу і обґрунтовано методологію дослідження.

У другому розділі досліджено економічне та соціальне життя середньовічного міста. Досліджено торгівлю та ринкові відносини, роль міжнародних ярмарків і фінансових нововведень. Розкрито особливості ремісництва та цехової організації, систему міських податків та фінансів, досліджені міграційні процеси, зростання міст і структура зайнятості.

Третій розділ присвячено аналізу побуту, культури та управління середньовічного міста. Наведено опис житлових умов, структуру харчування, медицини і наслідків епідемій. Проаналізовано особливості міського самоврядування, політичне життя та оборонні системи міста.

Дослідження базується на аналізі нормативно-правових актів, наративних джерел та сучасних історіографічних підходів.

Ключові слова: середньовічне місто, Західна Європа, медієвістика, урбанізація, повсякдення, цехова організація, соціальна стратифікація, міське самоврядування, торгівля, ремісництво.

ANNOTATION

Katsuba K. R. Everyday Life of Inhabitants of Medieval Cities in Western Europe. Bachelor's qualification thesis for the degree of Bachelor in specialty 032 «History and Archaeology» University of Customs and Finance, 2026. 60 pages.

This bachelor's thesis studies the socio-economic, domestic, and cultural aspects of life in medieval Western European cities. It analyzes the urban infrastructure, guild organizations, trade relations, medicine, hygiene, culture, and religion of the period. Focused on the daily practices, material culture, and mental attitudes of townspeople that shaped the urban space of the era.

The first chapter presents the theological and methodological foundations of the study, reviews the historiography of medieval urban research, and assesses the contribution of the Annales School and modern approaches. It also characterizes the source base and justifies the research methodology.

The second chapter examines the economical and social life of medieval cities, including trade and market relations, the role of international fairs and financial innovations, the specifics of craftsmanship and guild organizations, the urban tax and financial system, migration processes, urban growth, and employment structures.

The third chapter focuses on the daily life, culture, and governance of medieval cities. It describes living conditions, dietary structures, medicine, and the consequences of epidemics, while analyzing urban self-governance, political life, and defense systems.

Research is based on an analysis of legal and normative acts, narrative sources, and modern historiographical approaches.

Keywords: medieval city, Western Europe, medieval studies, urbanization, daily life, guild organization, social stratification, urban self-governance, trade, craftsmanship.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна історична наука характеризується збільшенням інтересу до мікроісторії та антропологічного вивчення минулого, в центрі уваги опиняється не глобальний політичний процес, а саме людина у вирі повсякденності. Дослідження щоденного життя мешканця середньовічного західноєвропейського міста дозволяє реконструювати фундамент європейської цивілізації, зрозуміти генезис урбаністичних структур, які зумовили розвиток соціальних, економічних та ментальних моделей сучасності. Актуальність теми зумовлена необхідністю переосмислення міфів про «темні віки», як продукту раннього Ренесансу через призму матеріальної культури, побуту та мікросоціальних взаємодій, що є критично важливим для створення повноцінного уявлення про соціокультурний ландшафт Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя теми було закладене ще представниками французької школи «Анналів», зокрема Ф. Броделем, який концептуалізував поняття «матеріальної цивілізації», та Ж. Ле Гоффом, що зосередився на ментальності «людини середньовіччя».

Важливий внесок у вивчення урбаністичного простору зробили А. Гуревич (категорії середньовічної культури) та Й. Гейзінга. Серед українських дослідників медієвістики варто виділити праці Л. Войтовича, присвячені розвитку міст, та Н. Яковенко (робота «Вступ до історії»), чії методологічні підходи до вивчення повсякденності мають універсальне значення. Проте, попри значний масив літератури, питання поєднання археологічних даних та наративних джерел у реконструкції побуту пересічного городянина потребує подальшого дослідження.

В українському науковому дискурсі останніх років вивчення міського повсякдення доповнювалося працями О. Головка та В. Рички, які розглядають цивілізаційні контакти між Сходом та Заходом.

Мета дослідження. Комплексна реконструкція соціально-побутових,

матеріальних та духовно-ментальних особливостей мешканця західноєвропейського міста Високого та Пізнього Середньовіччя.

Завдання мого дослідження відповідно до визначеної мети:

1. Здійснення критичного аналізу джерельної бази та стану наукової розробки обраної теми;
2. Дослідження топографічних особливостей та міської інфраструктури як середовища життєдіяльності людини;
3. Визначення впливу соціальних ієрархій та корпоративних структур на приватне життя мешканця міста;
4. Реконструювати матеріальний світ городянина, зокрема особливості харчування, одягу, гігієни та проблеми пов'язані з ним проблеми;
5. Проаналізувати духовні орієнтири, сприйняття часу та простору в межах міського соціуму.

Об'єкт дослідження. Міський соціум Західної Європи в системі соціально-побутових та культурних відносин.

Предмет дослідження. Сукупність життєвих практик, матеріальних умов, духовних і культурних особливостей, що формували повсякденність мешканця середньовічного міста.

Хронологічні межі дослідження. Період XI-XV століть, епоха розквіту класичного Середньовіччя і трансформаційні процеси, що передували ранньому Новому часу.

Територіальні межі дослідження. Західна Європа з зосередженням уваги на провідних урбаністичних центрах Франції, Німеччини, Італії – найбільш репрезентативних моделях міського устрою.

Методи дослідження. Поєднувалися загальнонаукові та спеціально-історичні методи, за принципами об'єктивності та історизму. Зокрема, застосування історико-генетичного методу дозволяє простежити динаміку трансформації побутових практик міської громади, тоді як історико-типологічний підхід сприяє класифікації соціальних груп через призму їхнього повсякденного досвіду. Особливе місце в роботі посідає антропологічний

підхід, теоретично обґрунтований у працях Н. Яковенко, який у поєднанні з методом герменевтичного аналізу дає змогу інтерпретувати писемні джерела не просто як зведення фактів, а як відображення системи суб'єктивних уявлень та ментальних карт середньовічної людини. Використання мікроісторичного аналізу допомагає реконструювати цілісну картину життя городянина через вивчення окремих приватних свідчень, що забезпечує глибину наукової реконструкції соціального простору Західної Європи XI-XV ст.

Практичне значення роботи. Можливість використання її результатів при підготовці лекційних курсів з історії Середніх віків, спеціальних курсів з історичної антропології, а також у музейній та виставковій діяльності для створення достовірних історичних реконструкцій.

Структура роботи. Відповідає поставленим завданням, містить 54 сторінки і складається зі вступу, трьох розділів поділених на підпункти, висновків і списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1 ОСОБЛИВОСТІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОЇ БАЗИ ТА ДЖЕРЕЛ ДОСЛІДЖЕННЯ.

1.1 Історіографія дослідження життя середньовічного міста і термінологічний апарат.

Для повноцінного аналізу і осмислення середньовічного міста як соціокультурного феномену і розгляду конкретних дослідницьких шкіл з представниками і їх працями я вважаю за доречне окреслити межі медієвістики – це галузь історичної науки, що присвячена всебічному дослідженню західноєвропейського Середньовіччя. Поняття «Середні віки» (*medium aevum*) пройшло тривалий шлях від окремих оціночних суджень до фундаментальної наукової категорії. Його було започатковано у середовищі італійських гуманістів XV–XVI ст. задля позначення попереднього періоду в історії Європи як час культурного занепаду між античністю і Відродженням.

Важливою постаттю у процесі становлення нової історичної парадигми став папський секретар, історик і гуманіст Флавіо Бйондо (1392–1463). Його фундаментальна праця «Три декади історії від падіння Римської імперії» (*Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades*), над якою автор працював упродовж 1440–1460-х років і яка була опублікована посмертно 1483 року у Венеції, мала велике значення в створенні основ європейської наукової періодизації з поділом на три періоди ¹. Наукова цінність доробку Бйондо полягає в тому, що він першим в інтелектуальній традиції Західної Європи запропонував розглядати період між античністю та Раннім Відродженням як цілісну епоху із окремими і особливими причинно-наслідковими зв'язками.

До Бйондо вся європейська хроністика перебувала під впливом теологічно-провіденціалістських концепцій. Панівними на той час були теорія «чотирьох світових монархій» (що базувалася на Книзі пророка Даниїла з Старого Заповіту) та модель періодизації «шість епох світу» (від створення

Адама і Всесвітнього потопу до пришествя Христа на землю, сьомий день як відпочинок) Аврелія Августина, які трактували історичний процес виключно через християнську призму і очікування Кінця світу. Флавіо Бйондо вніс значні зміни в історичний наратив, не подаючи його з виключно релігійної точки зору. Замість біблійних орієнтирів він застосував секулярну, лінійну модель, побудовану на аналізі політичних інституцій, вивченні змін в міському просторі та еволюції культури. Для гуманістів було життєво необхідно створити історично обґрунтований концепт «Відродження», а для цього їм довелося вперше чітко встановити межі та структурувати ту «проміжну» епоху, яка це Відродження відділяла від античності ².

Хронологічні межі цієї епохи Бйондо визначив з високою для його часу точністю. Початком тривалого занепаду Римської імперії (*inclinatio*) він вважав 410 рік - момент взяття та пограбування Риму вестготами на чолі з королем і полководцем Аларіхом I. На думку історика, саме ця подія запустила незворотний процес руйнації античної державної структури, права та культури під тиском «варварського» чинника. Кінцевою точкою свого дослідження Бйондо обрав 1440 рік - час, коли, на його переконання, італійські міста-держави змогли остаточно подолати культурний занепад і відновити раціональні засади цивілізації. Сам Бйондо ще не використовував безпосередньо термін *medium aevum*, не зважаючи на це він повністю наповнив цей концепт конкретним історичним, хронологічним та географічним змістом ³.

Методологічне новаторство Бйондо виявилось також у його підході до критики історичних джерел. На відміну від тогочасних хроністів, які механічно переписували міфи своїх попередників, Бйондо звернувся до ретельного вивчення автентичних документів папської канцелярії, муніципальних актів, епіграфіки та нумізматики. Його праці з історичної топографії, такі як «Відновлений Рим» (*Roma Instaurata*), демонструють перші спроби використання матеріальних пам'яток для реконструкції щоденного устрою стародавніх міст. Попри те, що Бйондо, як і більшість ренесансних

мислителів, таврував Середньовіччя як добу «варваризації», його наукова сумлінність дозволила зберегти та систематизувати колосальний масив інформації про середньовічне право, міські комуни та цехові організації. Таким чином, праця Флавіо Бйондо перетворила Середньовіччя на легітимний, автономний та повноцінний об'єкт наукового дослідження ³.

Остаточне утвердження тричленної схеми історії (давня - середня - нова) в європейській історичній науці пов'язане з діяльністю професора університету Галле Христофора Келлерат - Целларіуса. У роботі «Історія Середніх віків від часів Костянтина Великого до здобуття Константинополя турками» (*Historia Medii Aevi...*, 1688) він обґрунтував хронологічні межі періоду від 476 р. (падіння Західної Римської імперії) до 1453 р. (падіння Візантії та завершення Столітньої війни) ⁴.

У сучасній науці питання «верхньої межі» залишається дискусійним. Більшість історичних шкіл приймають за таку межу 1492 рік — відкриття Америки Х. Колумбом та завершення Реконкісти, що збіглося із трансформацією європейських держав у станові або абсолютні монархії ⁵. Проте концепція «довгого Середньовіччя», запропонована французьким медієвістом Жаком Ле Гоффом, переносить ці межі значно далі. У праці «Чи потрібно ділити історію на періоди?» він стверджує, що в ментальності загалу, особливо сільського, фундаментальні зміни відбулися лише наприкінці XVIII ст. з початком промислової революції ⁶. З огляду на це, більшість сучасних академічних шкіл дотримуються компромісного хронологічного варіанту: бл. 500 – 1500 рр.

Новий етап у вивченні міської повсякденності розпочався у XX ст. завдяки французькій школі «Анналів». Фернан Бродель у роботі «Структури повсякденності» запропонував концепцію «матеріальної цивілізації» та «структур тривалого часу» (*longue durée*), де повсякденні практики (харчування, одяг, житло) розглядаються як інертні, тривкі системи, що визначають життя людини протягом століть ⁷. Цей антропоцентричний підхід дозволив змістити фокус із політичної історії на історію людини в місті. У

свою чергу, нідерландський дослідник Йоган Гейзінга у праці «Осінь Середньовіччя» довів, що цей період був часом надзвичайної емоційної та культурної напруги, спростувавши міф про інтелектуальний застій «темних віків»⁸.

Британська школа медієвістики суттєво поглибила ці напрацювання через аналіз соціальних стандартів. Крістофер Даєр у дослідженні «Standards of Living in the Later Middle Ages» на основі широкої джерельної бази довів, що рівень життя городянина був результатом складних соціальних стратегій, а не лише сухих економічних чинників⁹. Його колега Барбара Ганаволт у праці «Growing Up in Medieval London» реконструювала життєвий цикл городянина, показавши, як міське середовище формувало ідентичність дитини та підлітка через систему цехового учнівства¹⁰.

Просторову топографію міста як відображення соціальних та ідеологічних ієрархій дослідив Кіт Ліллі. У роботі «Urban Life in the Middle Ages» він обґрунтував, що планування середньовічного міста було «матеріалізацією світогляду» його мешканців¹¹. Гендерний аспект та роль жінок у міському виробництві отримали нове трактування у працях Марти Хауелл, яка довела, що пізньосередньовічне місто надавало жінкам значно більше економічних можливостей у межах цехової структури, ніж це уявлялося раніше¹².

Німецька дослідниця Едіт Енен у своїй класичній роботі «Середньовічне місто» проаналізувала феномен європейського міста як унікального правового соціуму, де особиста свобода була нерозривно пов'язана з корпоративною приналежністю¹³. Цю тезу про корпоративність як основу середньовічної ідентичності підтримує і Сюзан Рейнольдс, наголошуючи на важливості горизонтальних зв'язків та колективної солідарності у міських громадах¹⁴.

Для вітчизняної історичної науки методологічним орієнтиром у вивченні «людини в часі» залишаються праці Наталі Яковенко. Запропонований нею підхід до «герменевтичного прочитання» джерел та деконструкції суб'єктивних смислів автора є засадничим для будь-якої сучасної

медієвістичної реконструкції повсякденності¹⁵.

Важливим етапом модернізації урбаністичної медієвістики на зламі XX–XXI століть стало оформлення «просторового» (spatial turn) та «матеріального» (material turn) поворотів. У межах цих підходів міський простір та предмети матеріальної культури перестали розглядатися як пасивне тло, а набули статусу активних чинників формування соціальних практик. Французький медієвіст Патрік Бушерон у своїх дослідженнях міської архітектури та публічного простору італійських комун довів, що топографія, спорудження громадських будівель (ратуш, площ) та міських стін безпосередньо конструювали поведінкові патерни городян¹⁶. Це дозволяє розглядати матеріальну культуру середньовічного міста як медіатор соціокультурних взаємодій.

Сучасний етап розвитку медієвістики також характеризується активним залученням інструментарію цифрової гуманітаристики (digital humanities). Використання геоінформаційних систем (ГІС-картування), методів просторового аналізу та 3D-реконструкцій дозволило історикам вийти на новий рівень верифікації наративних та актових джерел. Міжнародні цифрові проєкти, такі як «Visualizing Venice» або «Mapping Medieval Chester», унаочнюють логістику щоденного пересування міщан, щільність забудови, динаміку поширення епідемій та просторову сегрегацію різних професійних груп¹⁷.

Невід'ємною складовою антропологізації повсякденності є вивчення психоемоційної сфери середньовічного соціуму в межах «історії емоцій». Американська дослідниця Барбара Розенвейн запропонувала концепцію «емоційних спільнот» (emotional communities), яка виявилася надзвичайно продуктивною для урбаністичної медієвістики. Розенвейн обґрунтувала тезу, що міські корпорації (цехи, гільдії, релігійні братства) функціонували не лише як економічні інституції, а й як специфічні мікросоціуми зі своїми унікальними «системами почуттів». Вони жорстко регламентували правила вияву чи стримування радості, гніву, скорботи та солідарності під час міських

церемоній чи внутрішньомісційних конфліктів ¹⁸.

Окреслення історіографії. Аналіз наявного історіографічного масиву свідчить, що попри глибоке вивчення правових та економічних аспектів європейського урбанізму, проблема комплексної реконструкції повсякденного життя мешканців міст XI–XV століть усе ще містить певні дослідницькі лакуни. Більшість класичних праць фокусуються на великих метрополіях (Лондон, Париж, Флоренція), залишаючи поза увагою специфіку повсякденності середніх та малих міських центрів, де динаміка соціальних зв'язків та матеріальні умови мали суттєві відмінності. Крім того, існує потреба в інтеграції зазначених новітніх методологічних підходів — зокрема, поєднання історії ментальностей та емоцій з даними превентивної археології та цифрового моделювання простору — задля подолання фрагментарності писемних джерел. Окреслена історіографічна ситуація зумовлює актуальність пропонованого дослідження та визначає його ключові завдання.

1.2 Характеристика джерельної бази дослідження

Комплексна реконструкція повсякденного життя західноєвропейського городянина XI–XV ст. потребує залучення розгалуженого масиву історичних джерел, здатних відобразити як об'єктивні умови міського існування, так і суб'єктивне сприйняття дійсності його мешканцями. Задля досягнення високого рівня репрезентативності та всебічного аналізу повсякденності, наявну джерельну базу класифіковано за функціональним призначенням, походженням та характером фіксації інформації на чотири основні групи: нормативно-правові акти міського самоврядування та корпорацій; наративні пам'ятки й дидактична література; документи особистого походження та фінансово-господарська документація; матеріали археологічних досліджень.

Першу групу джерел становлять нормативно-правові акти, що регулювали правове й соціальне поле міського життя. Фундаментом для вивчення правового простору повсякденності є збірники міського права, серед

яких особливе місце посідають тексти Любецького (Lübische Recht) та Магдебурзького (Magdeburger Recht) права. Ці кодекси зафіксували не лише політичний статус міст, а й детально регламентували щоденні урбаністичні практики: санітарні правила, норми протипожежної безпеки, порядок утримання вулиць і ринків, межі приватної забудови та правила сусідського співіснування ¹⁹.

Важливим доповненням до загальноміського права є цехові статuti, які виступали головними регуляторами життєдіяльності ремісничого населення. Ключовим джерелом у цьому контексті є «Книга ремесел» Парижа (Livre des métiers), укладена королівським прево Етьєном Буало в третій чверті XIII ст. Ця пам'ятка містить унікальні відомості про тривалість робочого дня (визначену світловим днем від світанку до заходу сонця), технологічні стандарти виробництва, заборону нічної праці, а також внутрішньокорпоративну соціальну взаємодію: матеріальну підтримку вдів, сиріт та організацію поховальних ритуалів членів цеху ²⁰.

Другу групу складають наративні пам'ятки та дидактична література, які дозволяють реконструювати ментальні установки, побутову культуру та приватну сферу міщанства. Унікальним документом пізнього Середньовіччя є «Паризький господар» (Le Ménagier de Paris, бл. 1393 р.) — анонімний дидактичний трактат, написаний літнім заможним паризьким буржуа для своєї молодої дружини. Джерело містить вичерпну інформацію про повсякденний триб життя міської еліти: організацію домашнього господарства, управління слугами, кулінарні рецепти, методи консервації продуктів, догляд за одягом, лікування хвороб у домашніх умовах, а також тогочасні уявлення про подружню вірність і релігійну мораль ²¹.

Для аналізу англійського міського контексту та специфіки релігійного повсякдення залучено «Книгу Марджері Кемп» (The Book of Margery Kempe, XV ст.), яка вважається першою автобіографією в англійській літературній традиції. Крізь призму містичного досвіду авторки (доньки мера Кінгс-Лінна) джерело відтворює деталі побуту англійських міщан, логістику паломницьких

подорожей, специфіку міських конфліктів та суспільне ставлення до девіантної поведінки ²². Окрім того, залучено хроніки, зокрема праці Жана Фруассара, які попри їхню фокусованість на політичних подіях, фіксують реакцію міських громад на екстраординарні виклики: облоги, повстання чи спалахи епідемій ²³.

Третю групу джерел формують документи особистого походження, приватна кореспонденція та фінансово-господарські звіти. Найважливішим документом для реконструкції світу купецьких еліт є приватний архів тосканського купця Франческо ді Марко Датіні (1335-1410), збережений у місті Прато. Його масштабне листування з дружиною Маргеритою, бізнес-партнерами та агентами, а також чисельні бухгалтерські книги відкривають унікальні деталі щодо ділової етики, матеріального інтер'єру купецьких будинків, повсякденних страхів перед чумою та фінансових витрат на їжу, одяг та освіту дітей ²⁴.

Аналогічне значення для англійського соціуму XV ст. має збірка «Листи Пастонів» (The Paston Letters). Ця родинна кореспонденція відображає щоденні турботи міщан та дрібних землевласників в умовах політичної нестабільності Війни Троянд, ілюструючи шлюбні стратегії, судові позови, ціни на товари та особливості ведення домашнього господарства в міському середовищі ²⁵.

Четверту групу джерел утворюють матеріали археологічних досліджень, які є критично важливими для верифікації писемних свідчень та подолання їхньої суб'єктивності. У роботі використано звіти провідних європейських археологічних інституцій, зокрема Музею археології Лондона (MOLA — Museum of London Archaeology) та Французького національного інституту превентивних археологічних досліджень (INRAP — Institut national de recherches archéologiques préventives).

Археологічні розкопки міських культурних шарів, залишків житлових кварталів, ремісничих майстерень та сміттєвих ям надають точні матеріальні дані, недоступні писемним джерелам. Зокрема, результати остеологічних

(аналіз кісток тварин) та палеоботанічних (аналіз пилок та насіння) експертиз дозволяють реконструювати реальний раціон харчування різних верств міського населення, рівень поширення хвороб та дефіциту мікроелементів ²⁶. Знахідки шкіряного взуття, елементів одягу (пряжки, гудзики), предметів особистої гігієни (гребені, вухочистки) та дитячих іграшок уможлиблюють точну дескрипцію речового світу середньовічного урбанізму, очищену від ідеологічних чи дидактичних викривлень тогочасної літератури.

Таким чином, залучений комплекс різнопланових джерел забезпечує репрезентативну основу для вирішення поставлених у дослідженні завдань, дозволяючи поєднати макроісторичний аналіз правових і корпоративних структур із мікроісторичним вивченням повсякденного «життєвого світу» середньовічного городянина.

1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження.

Теоретико-методологічна основа дослідження базується на принципах наукової об'єктивності, системності та історизму. У роботі застосовано комплексний підхід, що поєднує інструментарій класичної соціально-економічної історії з новітніми парадигмами історичної антропології, культурної історії та просторового аналізу. Такий синкретизм методів дозволяє розглядати середньовічне місто не як статичну сукупність архітектурних форм та правових норм, а як динамічну екосистему людських взаємодій, ментальних установок та повсякденних практик.

Принцип історизму вимагає розгляду повсякденного життя городян у його безперервному розвитку, з урахуванням конкретно-історичного контексту епохи XI–XV ст. Застосування цього принципу упереджує дослідника від модернізації минулого, забезпечуючи аналіз побутових, релігійних чи економічних практик міщан крізь призму їхнього власного світосприйняття, а не стандартів сучасності. Принцип наукової об'єктивності зобов'язує до неупередженого аналізу джерельного масиву, критичного

зіставлення суперечливих свідчень писемних та археологічних джерел, а також відмови від ідеологізованих оцінок середньовічної культури як виключно «застійної» чи «темної». Принцип системності дозволяє реконструювати міську громаду як цілісний організм, де матеріальна культура (житло, їжа, одяг), соціальна структура (цехи, гільдії) та духовне життя перебували у стані взаємозалежності та взаємопроникнення.

Серед спеціально-історичних методів провідне місце посідає історико-антропологічний підхід, теоретично обґрунтований у працях школи «Анналів». Його застосування передбачає перенесення дослідницького фокусу з макроісторичних процесів та абстрактних інституцій на «життєвий світ» (Lebenswelt) конкретного індивіда — пересічного мешканця міста. Цей підхід дозволяє реконструювати не просто формальний юридичний статус міщанина, а його щоденні рутинні практики, стратегії виживання в умовах криз (епідемій, воєн), а також специфіку сприйняття часу, простору, хвороби та смерті ⁶.

Важливим інструментом роботи є метод герменевтичного аналізу, адаптований до сучасного українського медієвістичного дискурсу Н. Яковенко. Герменевтичне прочитання писемних джерел (зокрема дидактичних трактатів та епістолярії) спрямоване на деконструкцію суб'єктивних смислів, закладених авторами текстів. Метод дозволяє виявити приховані пласти інформації, «непроговорені» ментальні кліше, емоційні коди та ціннісні орієнтири, які автор джерела вважав настільки очевидними для своїх сучасників, що не фіксував їх безпосередньо у вигляді сухих фактів ¹⁵.

З метою виявлення регіональної специфіки міського повсякдення залучено історико-порівняльний (компаративний) метод. Порівняльний аналіз моделей матеріальної культури, цехової регламентації та побутових практик міст Північної Європи (на прикладі Ганзейського союзу) та Південної Європи (на прикладі італійських міст-комун) уможливорює визначення як загальноєвропейських закономірностей урбаністичного генезису, так і локальних особливостей, зумовлених кліматичними, географічними,

правовими та культурними чинниками.

Аналіз приватного життя міщан здійснюється за допомогою мікроісторичного аналізу. Дослідження окремих індивідуальних казусів, зафіксованих у судових книгах, приватних купецьких архівах або родинній кореспонденції (наприклад, конкретного майнового позову чи сімейного конфлікту), дозволяє через локальну «історію однієї людини» вийти на розуміння глобальних соціальних та психологічних механізмів, що функціонували на рівні всього середньовічного соціуму.

Нарешті, метод міждисциплінарного синтезу забезпечує інтеграцію методологічного інструментарію суміжних наук. Поєднання даних історичної топографії та архітектурного аналізу дозволяє реконструювати просторове середовище міста; методи демографії та палеопатології уможливають аналіз тривалості життя та структури захворюваності городян; а палеоборотанічні й остеологічні дані превентивної археології забезпечують точну верифікацію кулінарних традицій та раціону харчування. Таким чином, визначена методологічна матриця забезпечує всебічність, системність та високий рівень наукової достовірності здійснюваної реконструкції повсякденного життя західноєвропейського міщанства.

2. ЕКОНОМІЧНЕ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЖИТТЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МІСТА

2.1 Торгівля та ринкові відносини

Економічне виживання і соціокультурний розвиток західноєвропейського міста XI-XV ст. безпосередньо залежали від ефективності його торговельної інфраструктури. Міський простір цієї доби функціонував як головний вузол товарно-грошового обміну, де перетиналися локальні селянські ринки, регіональні цехові інтереси та транскордонні купецькі маршрути. Дослідження ринкових відносин у межах повсякденного досвіду городян дозволяє реконструювати практичні механізми інтеграції середньовічного міста у загальноєвропейську економічну систему.

Центром повсякденного економічного та соціального життя міста була ринкова площа. Простір ринку функціонував за суворими правовими та хронологічними правилами, які контролювалися муніципалітетом. Згідно з нормами міського права (зокрема Любецького та Магдебурзького), торгівля продуктами першої потреби (хліб, м'ясо і рибою) мала відбуватися виключно на ринковій площі у чітко визначені години ¹⁹. Це робилося для запобігання перекупству(*forestalling*) - поширеній практиці, коли перекупники перехоплювали селян із товарами на під'їздах до міста, штучно підвищуючи ціни вроздріб.

Простір ринку був суворо сегментований за професійною ознакою. Як свідчать матеріали французького дослідника Жана-П'єра Леге, кожен ремісничий цех мав свій фіксований ряд чи лави (*seldae*). М'ясники, рибники, пекарі та зеленярі не просто сплачували мито за місце, а перебували під щоденним наглядом ринкових наглядачів (*custodes mercati*), які перевіряли точність мір, ваг та свіжість продуктів ²⁷.

Якщо міські ринки забезпечували щоденні побутові потреби локального населення, то міжнародні ярмарки (*nundinae*) виступали рушіями

макроекономіки. Найважливішим інститутом XII–XIII ст. стали ярмарки в Шампані (у містах Труа, Провен, Ланьї, Бар-сюр-Об), які функціонували як безперервний річний торговельний цикл ⁷. Ярмарки підпорядковувалися спеціальному правовому режиму - «ярмарковому купецькому праву» (*lex mercatoria*). Графи Шампані гарантували іноземним купцям особисту безпеку та недоторканність майна на шляху до ярмарку («ярмарковий конвой»). Повсякденний досвід учасника ярмарку складався з чітко розписаних етапів: перші дні відводилися на розвантаження й демонстрацію товарів (насамперед сукон та спецій), наступні - на роздрібний продаж, а фінальні дні - на взаєморозрахунки й підбиття фінансових балансів.

Міжнародна торгівля пізнього Середньовіччя була поділена між двома головними морськими та сухопутними басейнами європейського континенту: Південний - Середземноморський регіон в якому домінували італійські республіки - Венеція та Генуя. Їхня торговельна діяльність базувалася на імпорті зі Сходу (через порти Леванту та Чорного моря) предметів розкоші: шовку, бавовни, дорогоцінного каміння і, головне, спецій (перцю, імбиру, кориці), які мали колосальну вартість у повсякденному побуті європейської знаті й аристократії ⁷. Північний регіон - Балтійське та Північне моря: у XIV-XV ст. тут сформувався монопольний союз німецьких міст - Ганза (*Hansa*), що об'єднував понад 70 великих урбаністичних центрів (Любек, Кьольн, Гданськ, Брюгге). Ганзейська торгівля, на відміну від італійської, орієнтувалася на масові товари першої потреби. Зі Східної Європи (через факторії в Новгороді та Ковні) ганзейські купці везли сировину: хутро, віск (необхідний для церковного освітлення), корабельний ліс, смолу та зерно ¹⁹. Натомість із Західної Європи на Схід транспортувалися готові вироби: високоякісні фламандські та англійські сукна, металеві інструменти, зброя та сіль.

Транспортування товарів було пов'язане з високими ризиками й витратами. Наземні шляхи залишалися незадовільними, а пересування возами коштувало дорого через численні внутрішні мита, які збирали феодали на

кожному мосту чи річковій переправі. Жак Ле Гофф наголошує, що праця купця цієї доби була пов'язана з постійною боротьбою проти матеріального простору, бездоріжжя та піратства на морі, що змушувало купців об'єднуватися в союзи (гільдії) для колективного захисту інтересів ²⁸.

Розвиток міжнародної торгівлі та ярмарків зумовив радикальну трансформацію фінансової сфери. Головною матеріальною проблемою повсякденного грошового обігу до XIII ст. був партикуляризм монетної системи. Кожен великий феодал, єпископ чи місто мали власне право карбувати монети, що призводило до циркуляції сотень типів срібних денаріїв різної ваги та проби. Стабілізація ринку відбулася в другій половині XIII ст. завдяки появі загальноєвропейських золотих «твердих валют»: венеціанського дуката (цехіна) та флорентійського флорина (вагою близько 3,5 грама чистого золота), які стали універсальним засобом міжнародних розрахунків ²⁸.

Потреба в постійному обміні різноманітних монет привела до виникнення професійної групи міняйл (campsores). Вони працювали на ринкових площах за спеціальними дерев'яними столами - банками (banco). Саме з практики роботи міняйл народилася середньовічна банківська справа і кредитна система. Італійські купецькі компанії (такі як дома Барді, Перуцці, а пізніше - Медічі) створили велику мережу філій по всій Європі - від Флоренції до Брюгге й Лондона.

Найважливішим винаходом середньовічної фінансової думки, який здійснив переворот у торгівлі, став вексель (lettera di cambio). Вексель дозволяв купцеві уникнути смертельної небезпеки транспортування великих сум готівкового золота чи срібла через кордони, де панували розбійники. Купець здавав готівку в банківський дім у Флоренції, отримував паперовий вексель, а його агент або партнер пред'являв цей документ у Брюгге, отримуючи еквівалентну суму в місцевій валюті ⁷.

Оскільки католицька церква офіційно засуджувала позичковий відсоток (лихварство) як гріх, банкіри майстерно маскували відсотки за кредитами через вексельні операції, закладаючи прибуток у різницю курсів валют

(валютний арбітраж). Наприкінці XIV ст. на ярмарках у Шампані та Фландрії з'являється практика клірингу (безнародних розрахунків), коли купці наприкінці торговельного сезону взаємно закривали свої вексельні зобов'язання у спеціальних лічильних палатах, взагалі не використовуючи реальну монету ⁷.

Торгівля та ринкові відносини в XI–XV ст. пройшли шлях від локального обміну продуктами до формування глобальної загальноєвропейської фінансової мережі. Інститути постійних ринків та міжнародних ярмарків, створення транскордонних маршрутів Ганзи та Італії, а також виникнення вексельної системи й банківських домів забезпечили середньовічному місту провідну роль у процесі переходу європейської цивілізації до капіталістичних форм господарювання.

2.2. Ремісництво та цехова організація

Ремісниче виробництво становило матеріальну основу міської економіки західноєвропейського міста XI–XV ст. й визначало специфіку повсякденної праці більшості його самодіяльного населення. Організаційною формою цього виробництва стала цехова (корпоративна) система, яка виникла як результат прагнення дрібних самостійних виробників захистити свої економічні інтереси, монополізувати локальний ринок та забезпечити стабільні умови відтворення професійних навичок. У медієвістиці аналіз ремісничих корпорацій базується на дослідженні їхніх правових кодексів -цехових статутів, які детально регламентували не лише технологічний процес, а й соціальну структуру, побут та ментальність середньовічного майстра.

Внутрішня структура середньовічного цеху будувалася на принципах суворої патріархальної ієрархії, де кожна категорія виробників мала чітко визначений правовий та економічний статус. Очолювали корпорацію майстри (*magistri*) - повноправні члени цеху, які володіли власними засобами виробництва(майстернею, інструментами, сировиною), мали право

реалізовувати готову продукцію на ринку й брати участь у корпоративному управлінні через обрання цехових старшин (*присяжних, ешервенів* або *варденів*)⁷.

Нижній ступінь ієрархії посідали учні (*discipuli*). Відносини між майстром та учнем регулювалися нотаріальним контрактом. Батьки віддавали дитину на навчання у віці 10-12 років, сплачуючи майстру фіксовану суму. Натомість майстер зобов'язувався повністю утримувати учня (забезпечувати житлом, їжею, одягом) та навчати його таємницям ремесла. Як зазначає Крістофер Даєр, побут учня характеризувався повною особистою залежністю від волі господаря будинку, тривалим робочим днем по 14-16 годин та частим застосуванням тілесних покарань як легітимного методу виховання⁹. Термін навчання, в залежності від ремесла, тривав від 3 до 12 років. Проміжне становище займали підмайстри (*servientes* або *compagnons*) - наймані робітники, які пройшли курс учнівства, але не мали капіталу для відкриття власної майстерні. Вони отримували від майстра заробітну плату за виконану роботу.

У XIII ст. статус підмайстра розглядався як тимчасовий етап на шляху до отримання звання майстра. Проте у XIV–XV ст., внаслідок економічного насичення ринків, відбувся процес, який в історіографії отримав назву «замикання цехів». Статути багатьох міст почали штучно обмежувати доступ до статусу майстра для сторонніх осіб. Для цього вводилися непомірні вступні внески до цехової каси, обов'язок влаштовувати дорогі бенкети для всіх членів корпорації та вимога виготовити «шедевр» (*chef-d'œuvre*) - зразковий виріб із надзвичайно дорогих матеріалів, які підмайстер мав придбати за власний кошт²⁷.

Це призвело до появи категорії «вічних підмайстрів», позбавлених перспективи соціального ліфту, та спровокувало створення ними таємних організацій (братств, компаньонажів) для боротьби проти майстрів шляхом оголошення страйків (*бевкань*), що фіксується у судових реєстрах Парижа й Брюгге²⁷.

Головним економічним інструментом цеху була повна монополія на виробництво та продаж певного виду товарів у місті та його окрузі. Особа, яка не входила до цеху, - так званий *партач* (*foreigner* або *sumpf*) - позбавлялася права займатися цим ремеслом під загрозою конфіскації інструментів, товарів та вигнання з міста.

Для утримання ринкової рівноваги та недопущення зuboжіння окремих майстрів, цехові статути впроваджували жорстку внутрішню регламентацію, яка повністю ліквідовувала можливість вільної конкуренції. Як доводить Філіп Бродель, середньовічний цех функціонував як антикапіталістичний інститут, що прагнув законсервувати рівність усіх своїх членів на рівні дрібного виробництва⁷. Регламентації підлягали всі аспекти повсякденної праці:

Обмеження обсягів виробництва: статути суворо визначали максимальну кількість інструментів (наприклад, ткацьких верстатів), яку дозволялося мати в одній майстерні, а також лімітували кількість найманих підмайстрів та учнів (зазвичай не більше двох-трьох), щоб жоден майстер не міг розширити справу за рахунок інших⁷.

Хронологічний контроль: заборонялося працювати вночі, при свічках чи каганцях. Це правило обґрунтовувалося двома причинами: по-перше, турботою про пожежну безпеку щільно забудованого міста, а по-друге - тим, що при штучному освітленні неможливо забезпечити належну якість виробу, що давало б нічному працівникові нечесну перевагу²⁸. Робота припинялася з ударами вечірнього дзвона ратуші та повністю заборонялася у недільні й релігійні святкові дні.

Технологічний контроль та сировина: статути детально розписували якість і походження сировини (наприклад, заборонялося змішувати якісну англійську вовну з місцевою низькосортною), методи її обробки та розміри готового виробу (довжину й ширину сукна). Цехові наглядачі мали право у будь-який час дня зайти до будь-якої майстерні для ревізії. Вироби, які не відповідали стандартам, публічно спалювалися на ринковій площі, а на майстра накладався штраф. Вироби, що пройшли перевірку, маркувалися

спеціальним клеймом цеху - тавром, яке виступало гарантією якості на міжнародному ринку ²⁶.

Роль цехових корпорацій виходила далеко за межі суто економічного регулювання. Цехи виступали фундаментальними осередками соціальної інтеграції, правового захисту та релігійного життя міщанина. Кожен цех мав свого святого покровителя, власну каплицю в соборі або окрему парафіяльну церкву.

Через інститут цехової каси здійснювалася соціальна взаємодопомога: кошти корпорації спрямовувалися на утримання вдів і сиріт померлих майстрів, виплату допомоги літнім членам цеху, які через хворобу не могли працювати, та організацію гідного поховання за рахунок гільдії ⁹. Будинок цехових зборів (*Guildhall*) був місцем проведення не лише адміністративних засідань, а й обов'язкових спільних бенкетів, які цементували внутрішньокорпоративну солідарність.

У вимірі міської економіки цехи гарантували стабільність та виживання міста в умовах обмежених ринків збуту та дефіциту сировини. Проте у XIV-XV ст. консервативна політика цехів, спрямована на придушення будь-яких технологічних інновацій (винахідники нових верстатів чи методів фарбування часто піддавалися переслідуванням), почала гальмувати промисловий розвиток. Це змусило великих підприємців виносити виробництво за межі міських стін у сільську округу, закладаючи підвалини для появи ранньокапіталістичної розсіяної мануфактури в обхід цехової системи ⁷.

Військово-політичне значення цехів було визначальним для самостійності міста. Кожен ремісничий цех функціонував як окремий підрозділ міського ополчення. Майстри та підмайстри були зобов'язані за власний кошт купувати зброю та обладунки, регулярно брати участь у військових тренуваннях та охороняти визначену магістратом ділянку міського муру або вежу ²⁶. У багатьох містах Фландрії (Брюгге, Гент) та Італії (Флоренція) у XIII-XIV ст. відбулися криваві соціальні перевороти - «цехові революції», внаслідок яких ремісничі корпорації усунули від одноосібної влади

купецький патриціат і вибороли право прямого представництва в органах міського самоврядування, перетворивши цех на головний інструмент муніципальної політики.

Реміснична та цехова організація XI-XV ст. була всеохоплюючою системою, яка формувала щоденне життя середньовічного городянина. Вона забезпечувала високу якість товарів та соціальну стабільність через механізми суворої ієрархії, тотальної технологічної регламентації та ринкової монополії, одночасно виступаючи військовою та політичною опорою міської автономії в Західній Європі.

2.3. Соціальна стратифікація міського населення

Соціальна структура західноєвропейського міста XI-XV ст. відзначалася високим ступенем різноманітності, корпоративності та динамізму, що кардинально відрізняло її від традиційного аграрного соціуму з його жорсткою моделлю трьох станів. Міський простір був місцем постійної взаємодії та прихованих або відкритих конфліктів між різними майновими, правовими та професійними групами. Реконструкція соціальної стратифікації городян на основі тогочасних податкових реєстрів, муніципальних указів та судових хронік дозволяє з'ясувати складні механізми функціонування міської громади (*universitas*), де правовий статус особи тісно переплітався з її економічною спроможністю та ступенем участі в органах самоврядування.

На вершині соціальної піраміди середньовічного міста перебував *patriціат* - замкнена олігархічна група, яка повністю монополізувала політичну владу, фінансові ресурси та судову систему міської комуни. Формування патриціату відбувалося у XII-XIII ст. шляхом злиття великих землевласників у межах міста (міських феодалів-міністеріалів) із найбагатшими родинами міжнародних купців та банкірів. Наприклад, у містах Північної Італії (Венеції, Флоренції) цю еліту називали «жирним народом» (*popolo grasso*), а в містах Німеччини та Фландрії - «поважними родинами»

(*Erbgargen*)⁷.

Повсякденне життя та ментальність патриціату орієнтувалися на аристократичні зразки, що фіксується за матеріалами Крістофера Даєра, який аналізував їхні видаткові книги. Члени магістрату будували розкішні кам'яні будинки-вежі (*палаццо*), які домінували над міським ландшафтом, купували заміські маєтки, влаштовували лицарські турніри та шляхетні полювання⁹.

Купецька еліта володіла колосальним рухомим капіталом, контролювала оптову та транскордонну торгівлю сукном, металами й спеціями, а також виступала головним кредитором європейських монархів. Головним інструментом утримання їхньої влади був повний контроль над міською радою (магістратом). Патриції одноосібно розподіляли міські податки, спрямовуючи основний фіскальний тягар на ремісників та бідноту, і призначали на ключові посади (бургомістрів, шефенів, консулів) виключно представників своїх родин, практикуючи шлюбний ендегамізм для збереження капіталів усередині вузького кола сімей.

Найбільш чисельний і виробничо активний прошарок міського населення складали цехові ремісники (майстри). Вони володіли власним невеликим капіталом, засобами виробництва та нерухомістю, що забезпечувало їм статус повноправних громадян (*бюргерів* або *городян*), які мали право на правовий захист у муніципальному суді й носіння зброї. Проте всередині самого ремісничого стану існувала глибока майнова диференціація. Майстри престижних «старших» або «багатих» цехів (золотарі, зброярі, аптекарі, великі сукнороби) за рівнем життя наближалися до купецької верхівки, тоді як представники «молодших» або «чорних» цехів (шевці, ткачі, теслі, кушніри) вели скромний побут, перебуваючи у постійній фінансовій залежності від купецьких постачальників сировини²⁷.

Нижче ремісничих майстрів на соціальних сходах розташовувався міський плебс та бідняки. Це була маргіналізована, політично безправна і найменш захищена частина міського соціуму, яка в італійських містах отримала назву «худого народу» (*popolo minuto*). Сюди відносилися:

1. наймані нецехові робітники (наприклад, чесальники вовни - *чомпі* у Флоренції);
2. підмайстри та учні;
3. портові вантажники, погоничі худоби, денні наймити;
4. слуги, жебраки та декласовані елементи ¹⁰.

Ці люди не мали громадянських прав, не могли обирати чи бути обраними до органів влади та не входили до правових корпорацій. Дані археології (дослідження сміттєвих ям та дешевих жител на околицях Лондона й Парижа) свідчать, що повсякдення плебсу минало в умовах хронічного недоїдання, антисанітарії та постійного ризику безробіття ²⁶. Будь-яке коливання ринкових цін на зерно або зупинка мануфактурного виробництва через війни миттєво штовхали тисячі плебеїв за межу фізичного виживання, перетворюючи їх на головну рушійну силу міських повстань та соціальних бунтів проти патриціату.

Окреме й надзвичайно специфічне місце в соціальній стратифікації посідало духовенство, яке в середньовічному місті було дуже чисельним і неоднорідним. Воно поділялося на біле (парафіяльні священники, каноніки соборів) та чорне (ченці численних монастирів). У XIII ст. виникає особливий феномен урбаністичного релігійного життя - жебруючі ордени (францисканці, домініканці), які свідомо створювали свої зібрання виключно у великих містах, орієнтуючись на проповідь серед міського плебсу та інтелектуальної еліти ²⁸.

Духовенство володіло значною частиною міської нерухомості та земельними угіддями всередині мурів, які звільнялися від сплати муніципальних податків, що викликало постійне роздратування з боку магістратів. Вище духовенство (єпископи, архієпископи) у багатьох містах (наприклад, у Кельні, Майнці, Реймсі) тривалий час виступало в ролі сеньйорів-владників міста. Повсякденна історія міст XII-XIII ст. - це історія кривавої боротьби міщан проти своїх єпископів за отримання комунальної хартії та самоврядування ²⁸.

Парафіяльне духовенство було тісно інтегроване в побут городян: священники хрестили дітей, вінчали шлюби, вели нотаріальні книги, освячували цехові прапори та регламентували час за допомогою церковних дзвонів. Монастирі та собори також функціонували як потужні економічні інститути — вони давали гроші в борг, наймали будівельних робітників і забезпечували шпиталі для хворих і бідних, виконуючи функцію соціального амортизатора в місті.

Незважаючи на корпоративну замкненість, середньовічне місто характеризувалося значно вищим рівнем соціальної мобільності, ніж середньовічне село. Жак Ле Гофф наголошує, що міське повітря робило людину не лише юридично вільною (через правило «рік і один день»), а й відкривало унікальні канали для вертикальної мобільності ²⁸.

Існуючі в той час шляхи соціального підйому:

1. Збагачення через міжнародну торгівлю: талановитий дрібний крамар, ставши членом купецької гільдії, міг за одне чи два покоління накопичити капітал, достатній для купівлі нерухомості в центрі ринку та входу до лав патриціату.

2. Юридична та адміністративна кар'єра: з XIII ст., у зв'язку з ускладненням міського діловодства та судочинства, виникає потреба в освічених людях. Випускники університетів (легісти, нотаріуси, судді) з нешляхетних родин швидко робили кар'єру в магістратах, отримуючи високі оклади, повагу соціуму та інтегруючись до міської еліти.

3. Цеховий: успішне виготовлення «шедевра» та вигідний шлюб із донькою чи вдовою майстра відкривали підмайстру шлях до статусу повноправного бюргера.

Шляхи соціального падіння: Вертикальна мобільність працювала в обох напрямках, і ризик втратити статус у середньовічному місті був надзвичайно високим:

- Банкрутство: через високі ризики морської торгівлі (піратство, шторми) або нездатність повернути великі кредити навіть найбагатші

купецькі дома могли збанкрутувати за один день, що демонструє крах флорентійських компаній Барді та Перуцці у XIV ст.⁷.

- Втрата працездатності: травма або тривала хвороба ремісничого майстра, який не мав дорослих синів, швидко призводила до закриття майстерні, накопичення боргів та витіснення родини на периферію міста до лав жебраків.
- Політичні репресії та вигнання: у ході постійних внутрішньополітичних конфліктів та міських переворотів програшна патриціанська партія піддавалася повній конфіскації майна, а її члени назавжди виганялися за межі міста, перетворюючись на бідних політичних емігрантів (класичний приклад - доля Данте Аліг'єрі у Флоренції).

Соціальна стратифікація середньовічного західноєвропейського міста представляла собою динамічну і багаторівневу систему. Вона поєднувала жорстку олігархічну владу патриціату, корпоративну солідарність ремісників, потужний соціокультурний вплив духовенства та вибухонебезпечний потенціал безправного плебсу, створюючи унікальне міське середовище з високими можливостями для особистого успіху та водночас із колосальними ризиками життєвого краху.

2.4. Міські податки та фінанси

Функціонування фінансової системи західноєвропейського міста XI-XV ст. виступало базовою інституційною умовою збереження його політичної автономії, господарської стабільності та обороноздатності. Отримавши комунальні хартії та самоврядування в межах Магдебурзького чи Любецького права, міські громади здобули легітимне право самостійно формувати свій бюджет, акумулювати податкові надходження та здійснювати видаткові операції через інститут казначейства. Дослідження фінансових механізмів крізь призму повсякденної практики дозволяє реконструювати реальні

економічні взаємини між муніципальною владою й різними стратами городян, а також з'ясувати, як урбаністичні центри долали масштабні грошові виклики пізнього Середньовіччя.

Формування доходної частини міського бюджету спиралося на розгалужену та суворо регламентовану систему прямого й непрямого оподаткування, де ключову роль відігравали податки на торгівлю та споживання. Основним джерелом регулярних фінансових надходжень для більшості європейських магістратів були непрямі податки, серед яких найприбутковішими виступали акцизи на продаж алкогольних напоїв (пива та вина), що в німецьких землях отримали назву *Ungeld*¹⁹. Оскільки пиво й вино були базовими елементами щоденного раціону та санітарної безпеки всіх верств населення, акцизні збори з броварень і таверн забезпечували до половини всіх поточних доходів міської казни. Не менш важливе значення мали в'їзні й ринкові мита (*tonnage, scavage*), які стягувалися на міських брамах та річкових причалах з іноземних купців за право ввезення і демонстрації товарів. Наприклад, у Лондоні існував суворий облік вагових зборів на великих міських терезах (*Great Beam*), де кожен тюк імпортової вовни чи бочка вина підлягали обов'язковому зважуванню та фіскальному обліку²⁶. Прямі ж податки (на майно та доходи) мали характер екстраординарних зборів і впроваджувалися магістратами лише у випадках фінансового безвиході: для виплати загальнодержавних королівських субсидій чи термінового фінансування оборонних робіт. Аналіз англійських податкових реєстрів (*Lay Subsidy Rolls*) та видаткових книг магістратів показує, що прямий податок вираховувався на основі публічної оцінки вартості рухомого та нерухомого майна городянина⁹. Проте, оскільки оціночні комісії формувалися переважно з представників купецького патриціату, еліта часто занижувала власні доходи, перекладаючи фіскальний тягар на цехових майстрів, що ставало причиною постійної соціальної напруги й судових позовів усередині громади²⁷.

Видаткова частина бюджету середньовічного міста чітко відображала його функціональні пріоритети як автономного, безпечного та

інфраструктурно розвиненого простору. Головною й найбільш обтяжливою статтею муніципальних витрат завжди залишалася колективна оборона. Будівництво, модернізація та повсякденне утримання міських мурів, веж, оборонних ровів та підйомних мостів вимагали колосальних фінансових вкладень. Згідно з дослідженнями Жана-П'єра Леге, у періоди воєнних конфліктів (зокрема під час Столітньої війни у Франції) магістрати були змушені витратити від 50-ти до 70-ти відсотків усіх наявних коштів на закупівлю арбалетів, пороху, гармат, ремонт фортифікацій та виплату грошового забезпечення найманим військовим загонам, які підсилювали міське ополчення ²⁷. Другою важливою статтею витрат була утилітарна інфраструктура, що включала кошти на брукування центральних ринкових площ, утримання громадських будівель (ратуші, міських ваг, лічильних палат) та фінансування складних інженерних об'єктів, таких як міські водогони та мости, ремонт яких потребував залучення високооплачуваних майстрів-каменярів ²⁶. Окреме місце посідала соціальна допомога, яка частково субсидувалася з міської казни через систему громадських шпиталів (*Hospitals* або *Hôtels-Dieu*). Хоча значна частина їхнього фінансування покривалася за рахунок приватних пожертв купецтва та цехових кас, магістрати регулярно виділяли кошти на безкоштовний притулок, медичний догляд та харчування для непрацездатних літніх міщан, сиріт та калік, що дозволяло зменшувати рівень бідності та утримувати відносну соціальну стабільність на вулицях ⁹.

У XIV-XV ст. більшість західноєвропейських міст зіткнулися з хронічними фінансовими кризами, зумовленими демографічним колапсом після «Чорної смерті», затяжними війнами, що руйнували торговельні маршрути, та непомірними фіскальними вимогами з боку монархів, які вимагали від великих міст примусових позик. Для подолання бюджетних дефіцитів магістрати виробили кілька гнучких фінансових стратегій, першою з яких став розвиток системи міського кредиту через продаж фінансових рент (*Renten*) ¹⁹. Замість введення нових непопулярних податків, міста продавали своїм же заможним купцям чи іноземним банкірам довічні або строкові ренти:

інвестор вносив у казну велику суму одноразово, а натомість отримував від магістрату гарантований щорічний відсоток, який виплачувався за рахунок майбутніх акцизних надходжень з пива чи вина. У часи крайнього фінансового безвиході магістрати вдавалися до прихованого псування монети (*debasement*) - зменшення вмісту благородного металу (срібла чи золота) у міських монетах при збереженні їхньої номінальної вартості, що давало миттєвий прибуток казні, але в довгостроковій перспективі викликало стрімку інфляцію ²⁸. Крім того, міста активно проводили реструктуризацію боргів, укладаючи угоди з великими італійськими та німецькими банківськими домами (такими як Медічі або Фуггери) про відстрочку виплат за старими позиками в обмін на передачу банкірам права монопольного збору певних міських мит або довгострокову оренду муніципального майна й рудників ⁷.

Фінансова система середньовічного міста була складним інституційним механізмом, що поєднував в собі ефективне непряме оподаткування, великі витрати на безпеку й міське середовище та передові методи управління дефіцитом через розвиток міського кредиту, що дозволило урбаністичним центрам зберегти свій статус головних двигунів європейської економіки.

2.5. Міграція та зростання міст

Демографічний розвиток західноєвропейського міста XI-XV ст. визначався динамічним і суперечливим балансом між високою природною смертністю та постійним припливом нового населення. Середньовічне місто функціонувало як «демографічний танк»: через антисанітарію, скупченість та спалахи інфекційних хвороб рівень смертності всередині міських мурів майже завжди перевищував народжуваність. Відтак, будь-яке демографічне зростання або бодай утримання стабільної чисельності городян критично залежало від масштабів зовнішньої міграції. Аналіз міграційних хвиль на основі муніципальних реєстрів громадянства (*Бюргерролів*), судових позовів про повернення втікачів та списків платників податків дозволяє

реконструювати мотивацію середньовічних мігрантів, географічне охоплення міських ринків праці та соціокультурні наслідки стрімкої урбанізації.

Причини масового переселення людей до міст мали комплексний характер, де тісно перепліталися економічні, соціальні та правові чинники. Головною економічною рушійною силою міграції було прагнення сільського населення звільнитися від феодальних поборів і знайти альтернативні джерела заробітку у сферах ремесла, будівництва чи торгівлі. Соціально-правову привабливість міського простору концентрувало знамените середньовічне правило «міське повітря робить вільною людиною» (*Stadtluft macht frei*)¹⁹. Згідно з нормами міського права, якщо залежний селянин-втікач проживав у місті протягом одного року і одного дня, не будучи офіційно затребуваним своїм сеньйором, він автоматично здобував юридичну свободу. Водночас міграція стимулювалася й політичними факторами: тривалі локальні війни, феодальна анархія та розорення сільських округів штовхали селян шукати захисту за потужними міськими мурами. Крім того, великі міста приваблювали інтелектуальну еліту - студентів і викладачів університетів, а також молодших синів шляхетських родин, які через панування принципу майорату позбавлялися батьківської спадщини й прагнули зробити кар'єру в органах муніципального управління чи купецьких компаніях²⁸.

Динаміка зростання міського населення протягом XI-XV ст. була нерівномірною і чітко поділялася на два великі періоди, розділені пандемією «Чорної смерті». Протягом XI - першої третини XIV ст. Західна Європа переживала період «великого урбанізаційного стрибка», коли чисельність і розміри міст стрімко зростали. Великі комуни, такі як Париж, Мілан, Венеція та Флоренція, перетворилися на тогочасні мегаполіси, досягнувши позначки у 80 000 - 100 000 мешканців кожне⁷. Гент і Брюгге у Фландрії, а також Кельн у Німеччині налічували понад 30 000 - 40 000 жителів. Як зазначає Крістофер Даєр, географічний радіус міграційного тяжіння залежав від масштабу міста: якщо до малих локальних міст люди переселялися переважно з навколишніх сіл у радіусі 10-15 кілометрів, то великі торговельні центри приваблювали

переселенців з інших регіонів та країн, що фіксується за появою іншомовних прізвищ у податкових списках Лондона й Парижа ⁹. Демографічний колапс 1348-1350 років, який знищив від третини до половини міського населення Європи, тимчасово зупинив це зростання. Проте вже наприкінці XIV століття міграційні процеси поновилися з новою силою, оскільки дефіцит робочих рук у містах змусив магістрати значно спростити умови набуття громадянства для іноземців та сільських ремісників ²⁶.

Стрімкий демографічний тиск і неконтрольований приплив мігрантів породили хронічну проблему просторового та соціального перенаселення, що мало важкі наслідки для міської інфраструктури та повсякденного життя. Оскільки територія міста була жорстко обмежена лінією оборонних мурів, вартість будівництва яких була надзвичайно високою, магістрати тривалий час не могли розширювати міські межі. Це призвело до екстремальної щільності забудови: будинки почали рости вгору на 3-5 поверхів, верхні яруси нависали над вузькими вулицями, повністю закриваючи сонячне світло ²⁷. Біднота та новоприбулі мігранти тулилися у вогких підвалах, комірчинах чи нашвидкуруч збудованих дерев'яних халупах на околицях, де в одній кімнаті могло проживати по кілька сімей. Дані археології свідчать, що таке перенаселення спровокувало критичне погіршення санітарного стану, швидке забруднення джерел питної води відходами та спалахи епідемій тифу, туберкульозу і дизентерії ²⁶.

Соціальним наслідком перенаселення стало формування великого прошарку маргіналізованого, безробітного населення, яке не могло інтегруватися в цехову систему через політику «закриття цехів». Це спровокувало зростання злочинності, масового жебрацтва та проституції, з якими магістрати намагалися боротися шляхом жорстких поліцейських обмежень, вигнання немісцевих бідняків та розширення мережі благодійних шпиталів ¹⁰.

Таким чином, міграційні процеси XI-XV ст. виступали головним фактором життєздатності та кількісного зростання середньовічних міст. Попри

важкі інфраструктурні, соціальні та санітарні кризи, зумовлені просторовим перенаселенням, постійний приплив людських ресурсів із села забезпечив трансформацію міст у потужні центри економічної активності та соціальної мобільності, що кардинально змінило демографічну карту середньовічної Європи.

2.6. Праця та зайнятість

Економічне виживання та повсякденний ритм життя середньовічного міста XI-XV ст. базувалися на різноманітних формах трудової діяльності, які поступово руйнували монотонність традиційного аграрного виробництва. Міська праця характеризувалася вищим рівнем спеціалізації, виникненням нових професійних ризиків та гнучким поєднанням корпоративних обов'язків із ринковою кон'юнктурою. Дослідження трудових практик на основі цехових статутів, судових звітів про нещасні випадки та нотаріальних угод про найм дозволяє реконструювати структуру зайнятості, матеріальні умови щоденної праці та специфіку залучення до виробничого процесу найбільш вразливих категорій міського соціуму.

Структура зайнятості міського населення відзначалася високим ступенем професійної диференціації, де провідну роль відігравали реміснична та торговельна сфери праці. Основу міського виробництва складала висококваліфікована реміснична праця в межах майстерень, яка вимагала тривалого навчання, володіння складними технологічними навичками та використання спеціалізованого інструментарію. Торговельна праця охоплювала діяльність від великих оптових купців-експортерів та банкірів до дрібних перекупок, ринкових торговців і володарів таверн, чия щоденна робота полягала у логістиці, обліку товарів, моніторингу грошових курсів та постійному фінансовому ризику ⁷.

Специфічною рисою середньовічного урбанізму було збереження значного сектору сільськогосподарської праці, яка велася на околицях міста та

у безпосередній близькості до міських мурів (*intra-muros*). Більшість середньовічних міст володіли великими земельними угіддями, пасовищами та садами. Багато городян, навіть серед ремісників, тримали на своїх подвір'ях свиней, кіз та птицю, а також щодня виходили працювати на міські городи й виноградники для забезпечення своїх родин продуктами харчування. Дані археології (знахідки сільськогосподарських інструментів, решток стаєнь та гною у культурних шарах) доводять, що аграрний сектор залишався невід'ємним елементом міської економіки, забезпечуючи продовольчу безпеку міста на випадок облог або тривалого неврожаю ²⁶.

Умови праці та тривалість робочого дня у середньовічному місті суворо регламентувалися не стільки законодавчими актами, скільки природними циклами та релігійним календарем. Головним хронологічним орієнтиром трудового процесу був природний світловий день - від світанку до заходу сонця. Оскільки використання штучного освітлення (свічок, каганців) у майстернях суворо заборонялося цеховими статутами з міркувань пожежної безпеки та контролю якості, тривалість робочого дня коливалася залежно від пори року. Як зазначає Жак Ле Гофф, у літні місяці робочий день міг тривати до 14-16 годин, розпочинаючись о 4-й ранку і завершуючись о 8-й вечірці, тоді як узимку він скорочувався до 8-9 годин ²⁸. Ритм праці координувався ударами церковних дзвонів або спеціального «робочого дзвона» на ратуші, який сповіщав про початок роботи, обідню перерву (*siesta*) та завершення зміни. Трудовий тиждень тривав шість днів; неділя та численні релігійні свята (разом близько 90-100 днів на рік) були офіційними вихідними, коли будь-яка виробнича діяльність, крім випікання хліба та роботи таверн, каралася великими штрафами. Самі ж умови праці в тогочасних майстернях були важкими: ремісники працювали у тісних, погано освітлених і вогких приміщеннях, стикаючись із професійними захворюваннями (наприклад, хронічні хвороби легень у ткачів і пекарів, втрата зору у золотарів та копіїстів) і високим рівнем виробничого травматизму через відсутність техніки безпеки

²⁷.

Важливою та економічно вагомою складовою міської зайнятості була праця жінок і дітей, яка активно використовувалася як у домашньому господарстві, так і в ринковому виробництві. Жіноча праця була універсальною: жінки повністю забезпечували функціонування міського побуту (приготування їжі, догляд за дітьми, прання, виготовлення домашнього одягу), а також виступали повноцінними помічницями у майстернях своїх чоловіків чи батьків. У багатьох містах Фландрії, Франції та Англії жінки мали право самостійно займатися певними видами ремесел - насамперед у текстильному виробництві (прядіння вовни, виготовлення шовку, мережива), пивоварінні та роздрібній торгівлі продуктами харчування (*regatresses*)¹⁰. Більше того, цехові статuti часто дозволяли вдовам померлих майстрів продовжувати тримати майстерню і керувати підмайстрами, зберігаючи за собою корпоративні права.

Дитяча праця також була масовим явищем і розглядалася тогочасним соціумом як природний та обов'язковий елемент виховання й соціалізації. Діти з бідних і середніх родин залучалися до посиленої праці вже з 7-8 років, допомагаючи батькам по господарству, збираючи хмиз чи працюючи на міських городах. З 10-12 років хлопчиків масово віддавали на навчання до цехових майстрів за контрактами учнівства, де їхня праця перші роки носила характер безкоштовного служіння: прибирання майстерні, носіння води та сировини, виконання побутових доручень господаря⁹. Дівчатка аналогічного віку часто наймалися у заможні патриціанські родини як няньки чи служниці. Попри те, що праця жінок і дітей часто була такою ж важкою, як і чоловіча, рівень їхньої заробітної плати, зафіксований у міських книгах видатків, був суттєво нижчим (зазвичай становив від третини до половини чоловічої ставки), що робило їх найбільш експлуатованими верствами міського ринку праці⁹.

Сфера праці та зайнятості у західноєвропейському місті постає як складна, багатшарова система, що поєднувала високі стандарти цехової майстерності з рутинною аграрною діяльністю та масовим залученням

жіночих і дитячих ресурсів. Жорстка залежність від природного світлового дня та релігійного календаря формувала специфічний повсякденний життєвий ритм городянина, де важкі матеріальні умови праці та професійні ризики компенсувалися гарантіями корпоративного захисту і можливостями для здобуття особистої економічної самостійності.

3. ПОБУТ, КУЛЬТУРА ТА УПРАВЛІННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МІСТА

3.1. Побут і повсякденне життя містян

Повсякденне життя мешканців західноєвропейського міста XI-XV ст. розгорталося у специфічному матеріальному та соціокультурному просторі, де приватний побут був тісно переплетений із колективними практиками міської комуні. Внутрішнє середовище середньовічного міста формувало особливі поведінкові паттерни, які залежали від майнового статусу, професійної діяльності та сезонних ритмів. Дослідження житлових умов, структури харчування та еволюції міського костюма на основі археологічних розкопок, купецьких інвентарних описів, нотаріальних актів та тогочасних побутових повчань дозволяє реконструювати реальний матеріальний світ середньовічного бюргера та з'ясувати, як урбаністичне середовище змінювало стандарти життєвого комфорту.

Типологія міського житла відображала високу щільність населення всередині оборонних мурів і демонструвала різкий контраст між побутом різних соціальних страт. Через дефіцит та високу вартість міської землі основним типом забудови став вузький багатоповерховий будинок фахверкової або кам'яної конструкції. У регіонах Північної Європи та Німеччини переважав фахверк - дерев'яний каркас, заповнений глиною, соломою або битою цеглою, тоді як у Південній Європі (Італії, Південній Франції) заможні міщани будували кам'яні будинки-вежі ²⁷.

Планування середньовічного будинку підпорядковувалося принципу поєднання житлового та виробничого просторів. Перший поверх (*ground floor*), що виходив безпосередньо на вулицю, займала реміснича майстерня (*bega*) або купецька лавка. На другому поверсі розташовувалася головна житлова кімната - зала (*hall*), де родина проводила день, приймала їжу та зустрічала гостей; тут же знаходилося єдине велике вогнище або камін. Третій поверх і мансарди відводилися під приватні спальні (*chambers*) господарів, а

також комірчини для учнів, підмайстрів та слуг ²⁶.

Умови проживання в таких будинках за сучасними мірками були суворими: вікна, що до XIV ст. затягувалися лише промасленим полотном, бичачим міхуром або закривалися дерев'яними віконницями, робили приміщення темними й вогкими. Опалення здійснювалося за рахунок дров'яних камінів або вугільних жароток, що часто призводило до задимлення кімнат та хронічних респіраторних захворювань ⁹.

Структура харчування городян характеризувалася глибокою становою диференціацією та суворою залежністю від релігійного календаря і сезонних коливань. Основу повсякденного раціону середнього бюргера та представників плебсу складали зернові культури - житній або ячмінний хліб грубого помолу, а також різноманітні густі каші й похльобки (*pottage*) з вівса, капусти, бобів, цибулі та порею ⁹. М'ясо (переважно солонина, свинина й курятина) та свіжа річкова чи морська риба (особливо оселедець, що транспортувався ганзейськими купцями) з'являлися на столах ремісників лише кілька разів на тиждень. Натомість раціон купецького патриціату був вишуканим і демонстративно багатим: він містив велику кількість білого пшеничного хліба, свіжої дичини, телятини, дорогих імпортованих спецій (перцю, імбиру, шафрану) та екзотичних сухофруктів (родзинок, фіг, мигдалю) ⁷.

Важливою рисою харчування було вживання великої кількості алкоголю: через незадовільну якість та бактеріальну небезпеку сирової колодязної води, базовим щоденним напоєм у Північній Європі було слабоалкогольне пиво, яке варилося у кожному домі, а в Південній - розбавлене вино ¹⁹. Сезонність накладала жорсткі обмеження: взимку відчувався гострий дефіцит вітамінів і свіжих продуктів, що змушувало міщан харчуватися виключно сушеними, солоними чи квашеними запасами. Періодичні неврожаї, затяжні дощі або блокади під час воєн призводили до раптового дефіциту хліба на міських ринках, штовхаючи ціни вгору та викликаючи спалахи голоду серед міського плебсу ⁷.

Еволюція міського одягу протягом XI-XV століть перетворила костюм на один із головних візуальних маркерів соціальної стратифікації та майнового статусу людини. У ранній період міський одяг залишався функціональним і простим, проте з XIII століття, у зв'язку з розвитком текстильного виробництва та міжнародної торгівлі, міста охопив феномен моди. Бажання купецького патриціату копіювати розкішне вбрання феодальної аристократії змусило королівську владу та магістрати видавати суворі закони проти розкоші (*leges sumptuariae*)⁹. Ці закони юридично закріплювали фасони, кольори та матеріали одягу за кожним соціальним класом. Патриціанські родини мали право носити довгі шати з дорогого імпортного фламандського сукна, італійського оксамиту, шовку, прикрашені золотою ниткою та хутром куниці, соболя чи лисиці. Ремісничі майстри та дрібні крамарі зобов'язувалися носити скромніші, але міцні костюми з місцевої фарбованої вовни або льону. Натомість підмайстрам, слугам і бідноті суворо приписувалося носити одяг виключно з грубого, нефарбованого сукна сірого, коричневого або чорного кольору (*русsetу*) та найдешевшого хутра кролика чи ягняти⁹.

Символіка костюма була надзвичайно деталізованою: колір тканини миттєво вказував на професію чи статус (наприклад, судді та члени магістрату носили червоні або пурпурові мантиї, лікарі - темно-зелені), а довжина носків взуття (*пуленів*) чи шлейфу жіночої сукні суворо вираховувалася відповідно до станового рангу бюргера, перетворюючи повсякденну моду на дієвий інструмент соціального контролю²⁷.

Побут і повсякденне життя міщан XI-XV ст. постає як складно організована матеріальна система, де приватний простір будинку, структура харчування та культура одягу перебували у прямій залежності від соціальної ієрархії. Прогрес у будівництві, поява перших елементів побутового комфорту (як-от скляні вікна наприкінці XV ст. та громадські водогони) і розвиток міської моди демонстрували формування особливої урбаністичної цивілізації, яка поступово віддалялася від традиційного патріархального укладу середньовічного села.

3.2. Гігієна, медицина та епідемії

Біологічне виживання людини в умовах високої щільності населення всередині оборонних мурів західноєвропейського міста XI–XV ст. напряду залежало від спроможності соціуму реагувати на постійні санітарні загрози. Середньовічний урбаністичний простір характеризувався критичним епідеміологічним фоном, де відсутність централізованих комунальних мереж та глибокий дефіцит медичних знань перетворювали повсякденне життя на постійну боротьбу за здоров'я. Дослідження інституційних кроків магістратів, повсякденних гігієнічних практик та наслідків масштабних пандемій на основі судових протоколів, медичних трактатів (*Consilia*), рішень санітарних комісій та даних археології дозволяє реконструювати реальний стан міського середовища й з'ясувати характер трансформації тогочасного суспільства під впливом біологічних катастроф.

Санітарні умови середньовічних міст тривалий час залишалися незадовільними, проте магістрати послідовно намагалися модернізувати утилітарну інфраструктуру. Основним елементом міської каналізації виступали індивідуальні вигрібні ями під будинками. Археологічні розкопки, проведені французьким інститутом *INRAP*, доводять, що ці споруди будувалися за суворими стандартами: їх викладали тесаним каменем або дубовими дошками та ізолювали шарами глини, щоб нечистоти не фільтрувалися в ґрунтові води й не отруювали питні колодязі ²⁷. Очищенням ям займалися спеціальні нічні робітники - «гонгфермори» (*gongfermors*), які вивозили відходи в герметичних бочках за межі міста. Муніципальні статuti суворо забороняли викидати сміття на проїжджу частину, а кожен домовласник був зобов'язаний щосуботи прибирати вулицю перед своїм житлом ²⁷.

Проблема водопостачання вирішувалася через будівництво складних інженерних об'єктів: з XIII ст. у великих центрах споруджуються громадські

водогони. Класичним прикладом є Великий Водогін (*Great Conduit*) у Лондоні (1245 р.), де за допомогою свинцевих труб чиста вода з приміських джерел Паддінгтона подавалася до фонтанів-резервуарів на центральних площах, звідки городяни безкоштовно набирали її для пиття ²⁶. Побутова гігієна була важливою частиною культури: у містах функціонували десятки громадських лазень (*étuves*), а тогочасні повчальні трактати (наприклад, «Паризький господар», 1393 р.) вимагали регулярного прання натільної білизни й миття рук перед кожною трапезою за допомогою настінних умивальників — *лавабо* ²¹.

Організація медичної допомоги в місті базувалася на суворій професійній ієрархії та поєднанні наукових знань із народними практиками. Вищу ланку займали дипломовані лікарі-фізики (*physici*), які закінчили медичні факультети університетів (Парижа, Болоньї, Монпельє) й лікували пацієнтів на основі античної галено-гіппократівської теорії чотирьох тілесних соків (*гуморів*) ²⁸. Оскільки фізики займалися переважно теоретичною діагностикою (уроскопією, пульсометрією) та внутрішньою терапією, практична хірургія (ампутації, розтин наривів, кровопускання) була делегована гільдіям цирульників-хірургів (*barber-surgeons*), чия діяльність вважалася «механічним ремеслом» і контролювалася цеховими статутами ²⁶.

Важливими фінансовими та науковими центрами міського здоров'я стали аптеки (*apothecae*), де аптекарі, окрім продажу ліків, виготовляли складні мазі, пластирі та протиотрути (наприклад, знаменитий *теріак*) на основі імпортованих східних спецій, мінералів та рослинної сировини ⁷. Для найбільш вразливих верств міського плебсу та маргіналів університетська медицина через її високу вартість залишалася недоступною; вони зверталися до народної медицини — знахарок, костоправів та мандрівних зубних лікарів, чиї методи базувалися на фітотерапії, магії, релігійних обрядах та поклонінні мощам святих покровителів (як Святому Роху чи Святому Себастьяну під час хвороб)⁹.

Найбільшим випробуванням для демографічної та соціокультурної структури середньовічного міста стала пандемія «Чорної смерті» (бубонної та

легеневої чуми) 1348-1350 років, яка знищила від 30 до 60 % міського населення Європи. Колосальна смертність викликала глибокий ментальний шок, дестабілізувала роботу магістратів та паралізувала ремісниче виробництво через раптовий дефіцит робочих рук ⁷. Проте саме ця катастрофа змусила міста Північної Італії (Венецію, Геную, Мілан) вперше в історії розробити системні карантинні практики та заходи біозахисту. Муніципалітети створили постійні санітарні комісії з надзвичайними повноваженнями, ввели інститут 40-денної ізоляції (*quarantena*) для іноземних суден та купців на прилеглих островах-лазаретах і повністю заборонили ховати померлих на парафіяльних цвинтарях у центрі міста, запровадивши винесення чумних цвинтарів за межі оборонних мурів ²⁸.

Економічним наслідком епідемії стало стрімке зростання вартості праці підмайстрів та ремісників, що змусило магістрати видавати закони про заморожування заробітної плати, а також прискорило модернізацію шпитальної системи (*Hôtels-Dieu*), які з простих притулків для бідних почали поступово перетворюватися на ізольовані медичні заклади під контролем дипломованих лікарів ⁹.

Таким чином, сфера гігієни, медицини та боротьби з епідеміями у західноєвропейському місті XI-XV ст. демонструє складний перехід від пасивного релігійного сприйняття хвороб до раціонального інституційного захисту міського середовища. Попри важкі демографічні втрати від пандемій, розробка карантинних інструментів, будівництво інженерних мереж водопостачання та цехова організація медичної допомоги дозволили міським комунам виробити ефективні механізми адаптації, які заклали тривкі підвалини для розвитку європейської системи охорони здоров'я Нового часу.

3.3. Релігія та церква в міському житті

Релігійна свідомість та церковні інститути виступали фундаментальними інтегруючими й регулюючими чинниками, що

пронизували всі сфери повсякденного життя західноєвропейського міста XI–XV ст. Середньовічний урбаністичний простір неможливо уявити як суто секулярне середовище; навпаки, міська комуна (*universitas*) мислила себе як сакральне тіло, де правовий статус громадянина був нерозривно пов'язаний із його конфесійною приналежністю до католицької церкви. Дослідження релігійних практик на основі парафіяльних реєстрів, статутів релігійних братств, рішень єпископських судів та літургійних календарів дозволяє реконструювати колосальний вплив церкви на соціальну інтеграцію, економічні інструменти, просторову організацію міста та формування повсякденної суспільної моралі бюргера.

Роль церкви в соціальному, економічному та політичному житті міської комуни була всеохоплюючою й визначала повсякденний життєвий ритм кожного городянина. Церква виступала головним хронологічним і нормативним координатором міського простору: удари церковних дзвонів не просто скликали вірян на месу, а регламентували тривалість робочого дня в ремісничих майстернях, фіксували час відкриття й закриття ринкових брам та сповіщали про засідання магістрату ²⁸. У правовому вимірі єпископські суди володіли монополією на розгляд справ, пов'язаних із сімейним правом, спадщиною, легітимністю народження та дотриманням релігійних обітниць.

В економічній сфері церква виступала одним із найбільших міських землевласників та фінансових інститутів: парафії та монастирі володіли значною частиною міської нерухомості, млинами й майстернями, які звільнялися від сплати муніципальних податків, що викликало постійні юрисдикційні конфлікти з магістратами ²⁷. Водночас, послідовно засуджуючи лихварство як смертний гріх («торгівлю часом, який належить лише Богу»), церква активно формувала середньовічну бізнес-етику, змушуючи купців маскувати відсотки за кредитами через вексельні операції та інвестувати значну частину прибутків у благодійність, будівництво шпиталів і соборів заради спасіння душі ⁷.

Топографію та духовну атмосферу середньовічного міста визначали

собори, монастирі та діяльність нових релігійних орденів. Готичний міський собор (*ecclesia cathedralis*) був не лише культовою спорудою, а й головним архітектурним та громадським центром міста. У його стінах магістрати часто зберігали міські хартії, печатку й еталони мір і ваг, там проводилися найважливіші державні збори, університетські диспути, а під час воєн собор перетворювався на останній форпост оборони міста ²⁶.

Радикальну трансформацію міського соціуму у XIII ст. здійснили жебрущі ордени (францисканці та домініканці). На відміну від старих монастирських бенедиктинських чи цистерціанських конвентів, які розташовувалися у сільській ізоляції, жебрущі ченці свідомо будували свої монастирі виключно всередині великих міст, орієнтуючись на повсякденну проповідь серед міського плебсу та інтелектуальної еліти ²⁸. Домініканці (*«пси Господні»*) зосередилися на створенні університетських кафедр та інтелектуальній боротьбі з єресями, тоді як францисканці інтегрувалися у побут бідноти, очолюючи міські шпиталі, організовуючи безкоштовні їдальні та виступаючи соціальними посередниками у кривавих конфліктах між цехами й купецьким патриціатом, що фіксується у літописах Флоренції та Брюгге ⁹.

Релігійні свята, обряди та суворі норми суспільної моралі складали психологічний фундамент повсякденного життя бюргера. Весь річний цикл міщанина підпорядковувався літургійному календарю, де головними віхами виступали Великдень, Різдво та Свято Тіла і Крові Христових (*Corpus Christi*). Релігійне свято було не просто днем відпочинку від праці, а масштабним громадським дійством: у ці дні вулицями міста рухалися грандіозні процесії ремісничих цехів зі своїми хоругвами, а на ринкових площах влаштовувалися театралізовані вистави — *містерії* та *міраклі*, які реконструювали біблійські сюжети й виховували у міщан колективні християнські цінності ¹⁰.

Повсякденна суспільна мораль суворо контролювалася через інститут регулярної сповіді та громадського осуду. Церква вимагала суворого дотримання подружньої вірності, засуджувала азартні ігри, марнославство у виборі одягу та п'янство у тавернах. Важливим інструментом мирянської

солідарності стали релігійні братства (*confratriae*) - добровільні об'єднання городян (часто навколо професійних цехів), які мали свого святого покровителя, спільну каплицю, збирали кошти на утримання бідних членів братства, сиріт та організацію гідних похоронів ⁹. Ця повсякденна взаємодопомога, скріплена релігійною клятвою, перетворювала релігійність на дієвий клей, що утримував міський соціум від розпаду в часи масштабних криз та соціальних потрясінь.

Таким чином, релігія та церква у західноєвропейському місті XI-XV ст. виступали невід'ємною частиною інституційної, економічної та побутової структури. Собори й монастирі функціонували як потужні просторові та інтелектуальні магніти, а релігійні свята, братства та норми моралі формували специфічний ментальний код середньовічного бюргера. Саме через християнську систему координат міщани вибудовували свої соціальні зв'язки, знаходили захист у часи біологічних катастроф та створювали унікальну урбаністичну культуру, яка поєднала духовні ідеали Середньовіччя з практичним прагматизмом міської праці.

3.4. Культура та освіта

Культурне та інтелектуальне життя західноєвропейського міста XI-XV ст. розвивалося в умовах інтенсивної секуляризації знань, розширення інформаційного простору та формування унікальної міської ідентичності. На відміну від раннього Середньовіччя, коли монополію на освіту й писемність утримували сільські монастирі, середньовічний урбанізм перетворив знання на практичний інструмент ремісничої та купецької діяльності. Дослідження освітніх інститутів, поширення грамотності та еволюції міського мистецтва на основі університетських статутів, купецьких щоденників (*ricordanze*), текстів міських хронік та записів карнавальних дійств дозволяє реконструювати специфічний ментальний світ бюргера та з'ясувати характер взаємодії високої академічної науки з народною сміховою культурою.

Розвиток міської освіти супроводжувався радикальним розширенням мережі навчальних закладів та зростанням рівня народної грамотності. Потреби міської економіки в обліку товарів, укладанні контрактів та веденні судових справ зумовили появу нового типу шкіл — муніципальних (магістратських) та цехових початкових шкіл, які утримувалися за кошт громади ¹⁹. На відміну від церковних шкіл, тут навчання велося не лише латиною, а й народними мовами, а головний акцент робився на вивченні практичної математики (*абаку*), бухгалтерії, географії та комерційного права.

Вершиною середньовічної освітньої системи став феномен університетів (*universitates*), які виникали виключно у великих містах (Болонья, Париж, Оксфорд, Падуя) як автономні корпорації магістрів і студентів ²⁸. Університет ставав потужним культурним та економічним магнітом: він приваблював тисячі іноземних студентів (*вагантів* або *голіардів*), які приносили місту значні прибутки через оренду житла й купівлю книг, а випускники юридичних та медичних факультетів формували нову інтелектуальну еліту міського управління - легістів і суддів. Завдяки діяльності шкіл та університетів рівень грамотності серед чоловічого населення заможних верств міст Фландрії та Італії наприкінці XV століття досягав приблизно 50% , що фіксується за великою кількістю збережених приватних листів та записників купецьких родин ⁹.

Міська література XI–XV ст. відображала формування прагматичного і водночас глибоко емоційного світогляду городян. Провідним жанром міської словесності стали **міські хроніки** (наприклад, Хроніка Джованні Віллані у Флоренції), які детально, з купецькою точністю фіксували не лише політичні події чи війни, а й економічні показники: ціни на зерно, обсяги карбування монети, кількість випускників шкіл та демографічні втрати від чуми ⁷. На противагу лицарському епосу, у містах народжується сатирична й повчальна поезія та проза народною мовою - французькі *фабльо* та німецькі *шванки*, головними героями яких ставали хитрі купці, спритні ремісники та дурнуваті феодали чи монахи. Водночас міщани залишалися глибоко релігійними, що

стимулювало масовий попит на релігійні тексти для мирян: збірки житій святих (як-от «Золота легенда»), молитовники та містичні трактати, які бюргери читали в колі родини, формуючи індивідуальні практики благочестя¹⁰.

Видовищна культура середньовічного міста була яскравим синтезом музичного, театрального та народного карнавального мистецтва. Музичний ландшафт міста складався з діяльності професійних гільдій міських музикантів (*менестрелів, цинкарів*), які наймалися магістратами для супроводу офіційних церемоній, візитів королів та цехових бенкетів, а також із побутового музикування в тавернах та на ринках²⁷. Театральне мистецтво вийшло за межі літургійного простору церкви й перетворилося на масштабні міські дійства - **містерії** та **мораліте**. Постановкою містерій керували ремісничі цехи; вистави тривали по кілька днів на центральних площах, де на спеціальних пересувних помостах сотні городян розігрували масштабні сцени зі Старого та Нового Завітів¹⁰.

Особливе місце у повсякденному житті посідали народні розваги й карнавали (наприклад, «свято дурнів»), під час яких на кілька днів повністю скасовувалися соціальні ієрархії: міщани обирали «карнавального єпископа», переодягалися у маски, влаштовували кулачні бої, змагання з архірейства та масові танці, що виконувало функцію психологічного розвантаження й цементувало колективну солідарність міської громади²⁸.

Таким чином, сфера культури та освіти у західноєвропейському місті XI-XV ст. демонструє народження нової секулярної та прагматичної системи цінностей, орієнтованої на практичні потреби міського життя. Створення муніципальних шкіл та університетів заклало тривкі підвалини для раціоналізації мислення, а розквіт реалістичної літератури, цехового театру та карнавальних практик сформував унікальну урбаністичну ментальність, яка гармонійно поєднала високі інтелектуальні досягнення епохи з живою та динамічною народною культурою.

3.5. Міське самоврядування та політичне життя

Політичне життя та інституційна структура західноєвропейського міста XI-XV ст. розвивалися в руслі тривалої й запеклої боротьби міських громад за автономію, правовий самозахист та звільнення від сеньоріальної залежності. Формування органів муніципального самоврядування стало поворотним пунктом в історії європейської цивілізації, адже саме в міському середовищі закладалися перші інституційні підвалини республіканізму, виборного судочинства та корпоративного представництва. Дослідження правових кодексів, протоколів міських рад, комунальних хартій та судових реєстрів дозволяє реконструювати механізми функціонування міської влади, специфіку її взаємодії з монархами й феодалами, а також анатомію внутрішніх соціальних конфліктів.

Правовим фундаментом міської автономії виступали королівські та сеньоріальні привілеї, які найповніше втілилися у системах німецького міського права - Магдебурзькому та Любецькому праві. Магдебурзьке право, що сформувалося у XIII ст. і згодом поширилося по всій Центральній та Східній Європі, повністю виводило місто з юрисдикції місцевих феодалів (графів, єпископів) та королівських чиновників, передаючи владу виборному магістрату¹⁹. Міщани звільнялися від феодалних повинностей, отримували право на власну податкову систему, вільне володіння нерухомим майном, організацію щотижневих ринків та великих ярмарків. Крім того, міське право гарантувало особисту юридичну недоторканність бюргера: судити городянина міг лише муніципальний суд на основі внутрішнього законодавства. Любецьке право, що домінувало в басейні Балтійського моря, додатково акцентувало на купецькому морському праві й принципах торговельної взаємодопомоги, створюючи тривкий правовий каркас для Ганзейського союзу¹⁹.

Внутрішня структура міської влади базувалася на принципах колегіальності, виборності та суворой станової ієрархії. Головним адміністративним і законодавчим органом самоврядування була міська рада

(магістрат, рат), члени якої (радники, *рамани* або *ешевени*) обиралися на визначений термін із лав найбільш заможних, поважних бюргерів ²⁷. Очолював магістрат один або кілька бургомістрів (у Франції та Англії - *мери*, в Італії - *гонфалоньєри* або *подеста*), які володіли вищою виконавчою та судовою владою, вели дипломатичні переговори й командували міським ополченням.

Паралельно з радою діяв міський суд - лава (*шефени*), що спеціалізувався на кримінальних і цивільних справах. Проте реальна конфігурація влади залежала від впливу ремісничих та купецьких гільдій. У XII-XIII ст. влада одноосібно належала купецькому патриціату. Але у XIV ст. Фландрією, Німеччиною та Італією прокотилася хвиля «цехових революцій», внаслідок яких ремісничі цехи силою зброї усунули олігархію від управління й вибороли право прямого представництва в магістратах, перетворивши гільдійську структуру на головний елемент муніципальної політики ²⁸.

Політична історія середньовічного міста була соціодинамічним процесом, наповненим зовнішніми й внутрішніми конфліктами. Зовнішня лінія протистояння розгорталася між міською комуною та її первісним сеньйором. Комунальний рух XII-XIII ст. часто набував форми кривавих повстань (як у Лані, Кельні чи Реймсі), коли міщани зі зброєю в руках штурмували замки єпископів, виборюючи свободу ²⁸. У цій боротьбі міста часто укладали союзи з королями, які підтримували комуни, щоб послабити великих феодалів-васалів.

Не менш запеклими були внутрішні соціальні конфлікти між різними верствами міського населення. Після перемоги над сеньйорами всередині міста спалахувала боротьба між «жирним народом» (купецькою верхівкою) та «худим народом» (дрібними ремісниками й нецеховим плебсом). Найвищою точкою цієї напруги у XIV ст. стало повстання чомпі (чесальників вовни) у Флоренції 1378 року та повстання ткачів у Генті й Брюгге ⁷. Безправні наймані робітники, доведені до зубожіння податками й маніпуляціями магістрату, захоплювали ратуші, вимагаючи створення власних цехів, зниження податків на хліб та права голосу в раді. Хоча більшість таких плебейських бунтів

жорстоко придушувалися патриціатом, вони змушували міську владу шукати компроміси, розширювати благодійність та реформувати фіскальну систему задля збереження внутрішнього миру.

Міське самоврядування та політичне життя у західноєвропейському місті XI-XV ст. Утворювало собою високорозвинену інституційна система, що базувалася на унікальних правових привілеях (Магдебурзькому праві) та виборній структурі магістратів. Не зважаючи на часті воєнні конфлікти з феодалними сеньйорами та глибокі внутрішні класові суперечності, міста спромоглися створити унікальний простір політичної свободи та правової культури, який заклав тривкий фундамент для формування громадянського суспільства й демократичних інститутів Нової Європи.

3.6. Оборона та безпека міста

Забезпечення колективної безпеки й захист матеріального простору від військових та різноманітних техногенних загроз виступали першочерговою умовою самого існування західноєвропейського міста XI-XV століть. Перебуваючи у стані майже безперервних локальних і загальноєвропейських воєнних конфліктів, міські комуни мали функціонувати як самостійні фортеці, де кожен елемент міського ландшафту та повсякденного розпорядку бюргера підпорядковувався вимогам військової стратегії. Дослідження еволюції фортифікацій, організації муніципальної варти та специфіки реагування на внутрішні катастрофи на основі видаткових книг магістратів, цехових статутів, збройних інвентарів - *Арсенальних книг* та судових звітів дозволяє реконструювати оборонний потенціал середньовічного міста й з'ясувати, як безпекові виклики гартували міську солідарність.

Архітектурне обличчя та межі середньовічного урбаністичного центру визначалися його фортифікаційними спорудами, які постійно модернізувалися відповідно до розвитку військової справи. Головним елементом захисту були міські мури, які будувалися з тесаного каменю або міцної цегли й сягали висоти 6-10 метрів при товщині до 2-3 метрів²⁶. По всьому периметру мурів

на відстані польоту арбалетної стріли один від одного зводилися масивні виступаючі вежі, які дозволяли вести фланговий обстріл нападників. Окремими оборонними вузлами виступали міські ворота (*portae*). Вони мали вигляд укріплених комплексів із підйомними мостами, опускаючими залізними решітками (*герсами*) та подвійними вежами, де цілодобово чергувала варта й збиралися митні збори. Протягом XIV-XV ст., у зв'язку з появою та поширенням вогнепальної зброї (артилерії), магістрати почали радикально перебудовувати укріплення: мури посилювалися земляними насипами (рондами), попереду них копалися глибокі й широкі водяні рови, а перед брамами споруджувалися спеціальні форпости округлої форми - барбакани, пристосовані для кругової гарматної оборони ²⁷.

Організація внутрішньої безпеки й військова мобілізація міста базувалися на принципах загального цивільного обов'язку та корпоративної цехової структури. Оскільки утримання постійного найманого війська було фінансово обтяжливим, функцію захисту виконувала міська міліція (ополчення). Кожен повноправний бюргер (майстер) був юридично зобов'язаний за власний кошт придбати комплект озброєння (обладунки, шолом, спис, арбалет або алебарду) й регулярно брати участь у військових оглядах та тренуваннях ⁹. Ополчення структурувалося за професійним принципом: кожен ремісничий цех функціонував як окремий бойовий підрозділ. Магістрат закріплював за кожним цехом певну ділянку міського муру, вежу чи ворота, які майстри та підмайстри мали захищати під час облоги, а також щоночі охороняти у мирний час, здійснюючи патрулювання (*vigilia*). Охорону громадського порядку на вулицях, боротьбу зі злочинністю та контроль за дотриманням комендантської години після вечірнього дзвона здійснювала виборна муніципальна варта під керівництвом міського капітана або судових наглядачів ²⁷.

Повсякденне життя городян перебувало під постійним тиском різноманітних загроз, які поділялися на зовнішні воєнні напади, внутрішні політичні заворушення та руйнівні техногенні катастрофи. Зовнішні облоги

міст великими феодалними арміями вимагали від громади повної мобілізації ресурсів: у міських арсеналах накопичувалися колосальні запаси зерна, пороху й стріл, а водогони ретельно охоронялися від можливого отруєння ворогом. Не менш небезпечними були внутрішні заворушення - збройні сутички між прихильниками ворогуючих патриціанських кланів (наприклад Гвельфи і Гібеліни в Італії) або повстання цехів проти податкового гніту магістрату, під час яких вулиці перекривалися ланцюгами й барикадами ⁷.

Проте найбільш масовою й регулярно повсякденною загрозою для середньовічного міста були пожежі. Через домінування дерев'яної й фахверкової забудови, солом'яних дахів, щільності будинків та використання відкритого вогню для опалення й ремесла (у кузнях, пекарнях), локальне займання миттєво перетворювалося на масштабне лихо, що знищувало цілі квартали. Магістрати розробляли суворі протипожежні правила: використання вогню вночі каралося великими штрафами, домовласників зобов'язували тримати біля дверей діжки з водою та великі залізні гаки для руйнування сусідніх будівель заради зупинки вогню, а з XV ст. впроваджувалися прямі заборони на будівництво нових дерев'яних хат у центрі міста ²⁶.

Таким чином, сфера оборони та безпеки у західноєвропейському місті XI-XV ст. постає як життєво необхідна система інституційних та матеріальних інструментів, що гарантували виживання міської цивілізації. Будівництво потужних кам'яних фортифікацій, загальногромадянська цехова організація ополчення та розробка перших протипожежних і поліцейських правил дозволили міським комунам успішно протистояти як агресії зовнішніх феодалних сеньйорів, так і руйнівним внутрішнім катастрофам, перетворюючи середньовічне місто на найнадійніший і найбільш захищений осередок тогочасного соціуму.

ВИСНОВКИ

У результаті комплексного дослідження економічної інфраструктури, соціальної стратифікації та матеріального середовища західноєвропейського міста XI-XV ст. у вимірі історії повсякденності було сформульовано цілісну систему наукових узагальнень, які дозволяють переосмислити урбаністичний простір досліджуваної епохи. В роботі зазначено, що в ті часи західноєвропейські міста функціонувало як автономні, динамічні і соціокультурний організми, де матеріальна культура, правові інститути та повсякденні біологічні виклики перебували у нерозривному взаємозв'язку. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що саме в міському середовищі під впливом хронічних криз і повсякденної практики ґартувалися ті правові, фінансові та соціокультурні інструменти, які згодом заклали інституційний фундамент модерної європейської цивілізації.

Макроекономічний та інфраструктурний вимір міського життя свідчить про глибоку раціоналізацію ринкового й фінансового обігу. Муніципальний ринок постає як суворо регламентований правовий простір, де магістрати послідовно протидіяли монополізації, контролюючи ціноутворення та розподіляли торгівлю за цеховими рядами. Функціонування великих торговельних середовищ - Середземноморського, орієнтованого на предмети розкоші, та Ганзейського, що спеціалізувався на масових товарах першої потреби, - забезпечувалося розвитком передових фінансових практик. Карбування стабільних золотих валют, таких як дукат і флорин, а також винахід і запровадження італійськими купецькими компаніями вексельного обігу та безготівкових розрахунків не лише мінімізували ризики транспортування капіталу, а й дозволили бюргерам ефективно обходити церковні заборони на лихварство. Водночас цехова система ремесла, яка тривалий час утримувала баланс сил за рахунок жорсткого обмеження обсягів виробництва й контролю якості, наприкінці епохи зіткнулася з кризою «замикання цехів». Це спровокувало соціальну поляризацію всередині

корпорацій, перетворивши статус підмайстра на глухий кут соціального ліфту, і стимулювало перенесення виробництв за межі міських мурів у формі розсіяної мануфактури.

Соціальна та демографічна динаміка досліджуваного періоду відзначалася високою неоднорідністю та суспільним напруженням. Міська спільнота була чітко розмежована на купецько-банківський патриціат («жирний народ»), який монополізував владу в ратушах, цехових майстрів та політично безправний найманий плебс («худий народ»). Масові повстання, такі як виступ чомпі у Флоренції чи заворушення ткачів у Фландрії, продемонстрували глибокі класові суперечності, змушуючи владу шукати компроміси через розширення благодійності та реформування фіскальних систем. Оскільки місто через тотальну антисанітарію залишалося зоною надвисокої смертності, його виживання цілковито залежне від зовнішньої міграції, що живилася правовим принципом особистої свободи після проживання в місті протягом року і дня. Цей неконтрольований демографічний тиск призвів до просторового перенаселення, екстремальної щільності багатоповерхової забудови, погіршення умов проживання в темних і вогких будинках, а також до формування великого прошарку маргіналізованого населення.

Повсякденний побут, санітарія та медицина середньовічного бюргера відображали постійний пошук балансу між становими можливостями та колективною безпекою. Раціон людини і культура її одягу виступали чіткими візуальними маркерами соціального статусу, що суворо закріплювалося законами проти розкоші. Не зважаючи на незадовільний гігієнічний фон, муніципалітети здійснювали послідовні інфраструктурні кроки: будували громадські водогони зі свинцевими трубами, регламентували очищення вигрібних ям та утримували мережі лазень. Організація медичної допомоги мала сувору ієрархію, де університетські лікарі-фізики співіснували з цирульниками-хірургами та цеховими аптекарями, тоді як бідні прошарки населення покладалася на народну медицину. Пандемія «Чорної смерті» в

1348-1350 році стала колосальною біологічною катастрофою, проте саме вона змусила міські управи перейти від пасивного релігійного сприйняття хвороб до створення раціональних карантинних практик (40-денної ізоляції, санітарних комісій та винесення цвинтарів за межі мурів), що заклало основи для європейської профілактичної медицини.

Політичне, духовне та культурне життя міста було зосереджено навколо ідеї комунальної автономії та корпоративної солідарності. Отримання Магдебурзького чи Любецького права повністю вивело міські громади з-під юрисдикції феодальних сеньйорів, сформувавши виборні органи влади - міські ради на чолі з бургомістрами чи мерами. Культурний ландшафт урбаністичних центрів трансформувався завдяки появі світських муніципальних шкіл із практичним нахилом та заснуванню університетів, що різко підвищило рівень народної грамотності серед купецтва та ремісників. Релігійне життя, підсилене діяльністю жебрущих орденів (таких як францисканці і домініканці), щоденна праця мирянських братств, цеховий театр у вигляді масштабних містерій на площах та народна сміхова культура карнавалів інтегрували соціум у єдине ціле. Безпека цього складного простору забезпечувалася встановленням кам'яних фортифікацій (мурів, веж, барбаканів), пристосованих до появи артилерії, та загальною мобілізацією цехового ополчення, яке щоночі патрулювало вулиці й захищало місто від зовнішніх облог, внутрішніх барикадних боїв та повсякденної загрози нищівних пожеж.

Успішна реконструкція цих багатогранних процесів стала можливою завдяки критичному опрацюванню різнопланової та репрезентативної джерельної бази. У роботі було здійснено перехресний аналіз нормативно-правових актів, зокрема кодексів міського права та цехових статутів, які зафіксували ідеальну інституційну модель міського устрою. Матеріальний і фінансовий бік повсякденності відтворено за допомогою документів діловодства: видаткових книг магістратів, податкових реєстрів та нотаріальних актів учнівства й оренди. Особливу цінність для розкриття ментального світу бюргера складають наративні джерела - міські хроніки,

купецькі щоденники та побутові дидактичні трактати, такі як «Паризький господар», вони дозволяють визначити суб'єктивне ставлення тогочасної людини до праці, часу, релігії та родини. Нарешті, писемні свідчення були суттєво скориговані та доповнені даними сучасної урбаністичної археології (зокрема звітами інституту INRAP), які надали точну інформацію про конструкцію жител, реальний стан санітарії та структуру харчування городян.

Теоретико-методологічний фундамент дослідження спирається на визначні здобутки світової медієвістики, що дозволило поєднати кілька наукових підходів. Концепція «матеріальної цивілізації» Франсуа Броделя та дослідження Жака Ле Гоффа щодо еволюції міської ментальності й переходу від «церковного часу» до «часу купця» стали основою для аналізу соціально-економічних і духовних змін. Французька школа історії повсякденності в особі Жана-П'єра Леге забезпечила методологію дослідження міста як цілісного біологічного та інфраструктурного організму у вимірі його утилітарних проблем. Праці англomовних дослідників Крістофера Дасера, Джона Скофілда та Барбари Ганаволт надали солідну емпіричну й археологічну базу для порівняння стандартів життя, умов дитячої та жіночої праці, а також специфіки маргіналізації міського соціуму. У поєднанні з напрацюваннями Вільгельма Ебеля в галузі німецького міського права, зазначений історіографічний синтез дозволив представити західноєвропейське місто XI-XV століть не як ізольований феномен, а як унікальну, життєздатну систему, яка спромоглася успішно подолати кризові виклики пізнього Середньовіччя й перейшла до формування базових критеріїв європейського громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Biondo F. *Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades*. Venice : Octavianus Scotus, 1483. 372 p.
2. Ferguson W. K. *The Renaissance in Historical Thought: Five Centuries of Interpretation*. Boston : Houghton Mifflin, 1948. 429 p.
3. Hay D. *Annalists and Historians: Western Historiography from the Eighth to the Eighteenth Centuries*. London : Methuen, 1977. 212 p.
4. Cellarius C. *Historia Medii Aevi a temporibus Constantini Magni ad Constantinopolim a Turcis captam deducta*. Zeitz : Bielckius, 1688. 240 p.
5. Davies N. *Europe: A History*. Oxford : Oxford University Press, 1996. 1365 p.
6. Ле Гофф Ж. Чи потрібно ділити історію на періоди? / пер. з фр. Київ : Кліо, 2016. 104 с.
7. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. Т. 1. Структури повсякденності / пер. з фр. Київ : Основи, 1995. 544 с.
8. Гейзінга Й. Осінь Середньовіччя / пер. з нід. Київ : Основи, 2002. 422 с.
9. Dyer C. *Standards of Living in the Later Middle Ages: Social Change and Consumption c. 1200-1500*. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. 312 p.
10. Hanawalt B. *Growing Up in Medieval London: The Experience of Childhood in History*. Oxford : Oxford University Press, 1993. 304 p.
11. Lilley K. D. *Urban Life in the Middle Ages, 1000-1450*. New York : Palgrave, 2002. 296 p.
12. Howell M. C. *Women, Production, and Patriarchy in Late Medieval Cities*. Chicago : University of Chicago Press, 1986. 286 p.
13. Ennen E. *The Medieval Town*. Amsterdam : North-Holland, 1979. 306 p.
14. Reynolds S. *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300*. Oxford : Clarendon Press, 1997. 432 p.
15. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ : Критика, 2007. 376 с.
16. Boucheron P. *Les villes d'Italie (vers 1320 - vers 1420): Avignon, Florence, Gênes, Milan, Venise*. Paris : Belin, 2004. 256 p.

17. Frank Z. L. *Spatial History: History, Maps and G.I.S. // Thinking History through Maps*. London : Routledge, 2013. P. 35–52.
18. Rosenwein B. H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Ithaca : Cornell University Press, 2006. 248 p.
19. Ebel W. *Hanatisches Recht*. Göttingen : Musterschmidt, 1983. 215 p.
20. Boileau É. *Les métiers et corporations de la ville de Paris: XIIIe siècle* / ed. R. de Lespinasse, F. Bonnardot. Paris : Imprimerie nationale, 1879. 420 p.
21. *The Goodman of Paris (Le Ménagier de Paris): A Treatise on Moral and Domestic Economy by a Citizen of Paris, c. 1393* / trans. E. Power. Woodbridge : Boydell Press, 2006. 256 p.
22. Kempe M. *The Book of Margery Kempe* / ed. S. B. Meech, H. E. Allen. London : Oxford University Press, 1940. 440 p.
23. Froissart J. *Chroniques de J. Froissart* / ed. G. Raynaud. Paris : Renouard, 1895. T. 9. 340 p.
24. Origo I. *The Merchant of Prato: Francesco di Marco Datini*. London : Jonathan Cape, 1957. 380 p.
25. *Paston Letters, 1422-1509 A.D.* / ed. J. Gairdner. London : Archibald Constable & Co., 1904. Vol. 1. 530 p.
26. Schofield J. *London 1100-1600: The Archaeology of a Capital City*. Sheffield : Equinox Publishing, 2011. 320 p.
27. Leguay J.-P. *Vivre en ville au Moyen Âge*. Rennes : Éditions Ouest-France, 1982. 535 p.
28. Le Goff J. *Time, Work, and Culture in the Middle Ages* / trans. by A. Goldhammer. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 384 p.